ИНСТИТУТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАҲҚИҚИ СИСТЕМАВИИ РУШДИ КИШОВАРЗИИ АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ КИШОВАРЗИИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ: 338(575.4)
ТКБ: 65.05 (2 тоҷик)
П-49

Бо ҳуқуқи дастнавис

ПИРЗОДА СИНБОД

ТАНЗИМ ВА ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ
(дар мисоли вилояти Хатлон)

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси 08.00.04.02 – Иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар шуъбаи омӯзиш ва мониторинги амнияти озуқаворӣ Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон иҷро шудааст

Роҳбари илмӣ:	**Пиризода Ҷалил Сафар,** доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор директори институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон
Муқарризони расмӣ:	**Қудратов Рустам Раҳматович** - профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодӣ Тоҷикистон; **Фасеҳзода Ислом Саймирзо** – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Муассисаи тақриздиҳанда:	Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”

Ҳимояи диссертатсия санаи “30” майи соли 2024, соати 10.00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.КОА-016-и назди Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур (734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146. E-mail: olimov-1976@mail.ru) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмӣ ё дар сомонаи расмии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур www.tajagroun.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат “_____” _______________2024 с. тавзеъ шудааст.

Котиби илмии
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Олимов А.Х.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуъ. Қазияҳои таъмини рушди устувори мамлакат, таъмини рушди устувори мамлакат, таъмини шароити мусоид барои истифодабарии потенсиалии захиравию-табиӣ минтақаро дар бар мегирад, ки таъмини мутавозини тшаккул ва рушди шакдҳои нави моликият ва хоҷагидориро бо мақсади баланд бардоштани самаранокии комплекси аграсаноатӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардумро таъмин менамояд. Махсусан дар шароити глобализатсияи иқтисодиёт ва сурати афзоиши аҳолӣ афзалияти бебаҳс ин таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакат мебошад. Ин масъала аҳамияти худро бо қабули Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030 сол, ки асоси он таъмини бехатарии озуқаворӣ- ҳамчун самти асосии рушди иқтисоди миллӣ мебошад гум намекунад. Охирон баланд башдоштани сатҳи таъминоти озуқаворӣ ва сифати истифодабарии захираҳои табиӣ минтақаҳоро ҳамчун соҳаи баробарҳуқуқи хоҷагии халқро тақозо мекунад.

Кризиси дарозмуддати иқтисоди дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, паст рафтани истеҳсолот ва сатҳи зиндагии мардум ба сатҳи таъмининнокии маҳсулоти озуқаворӣ ва сабати истеъмоли таъсири худро расонид.

Дар умум тезутунд шудани ҳолати озуқворӣ монеъҳои куллиро дар таъмини рушди устуворӣ мамлакат, паст шудани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, паст шудани сатҳи камбизоятӣ, қазияҳои иҷтимоӣ, баъд шудани саломатии мардумро ба миён меорад. Барои ҳалли ин қазияҳо таъсири кулли кам будани таҳқиқотҳои назаривӣ ва методолигии сиёсати аграрие, ки хусусиятҳои минтақавӣ ва маҳалли ташаккули соҳаи кишоварзие, ки бо таъсири факторҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва хусусиятҳои дигар алоқамандand дар бар мегиранд.

Амалия нишон медиҳад, ки яке аз масъалаҳои вазинини давраи “гузариш” паст шудани таъмини сифатӣ ва микдории хурока мебошад. Ҳолати мазкур таъсири худро ба оилаҳои камбизоат, ки сеяки аҳолиро ташкил мекунанд аз он ҷумла кудакон, занҳои ҳомиладор, калонсолон мерасонад.

Аз ин лиҳоз рушди минтақаҳои Ҷумҳуриро коркард ва амлаигардонии сиёти муосири озуқавориро бо истифодаи усулҳои нави дигаргунсозии аграрӣ, ки мукамалгардонии асосҳои назариявӣ ва методологиро дар таъмини бехатарии озуқавории аҳолӣ ва идоракунии босамари захираҳои табиии мамлакатро тақозо менамояд, коркард намуд.

Бояд қайд кард, ки дар шароити камзаминӣ муносибатҳои бозоргонӣ бе дастгирии давлатии комплекси агросаноатӣ таъмини босуботи озуқворӣ дар минтақаҳо номумкин аст. Аз ҳалли самаранокӣ қазияи бехатарии озуқаворӣ на танҳо ҳалли сатҳи зиндагии мардум балки рушди устуворӣ иқтисоди миллӣ дар умум вобаста аст. Аз ин лиҳоз асоснокии илмии он масъала дар ҳолатикунонии воқеяти объективӣ дорад. Ин ҳолати табиӣ- иқлимӣ, меҳнатӣ, захизараҳои замин ва об, экологӣ- иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ҷойгиркунӣ ва махсусгардонии соҳаи кишоварзӣ ва имкониятҳои минтақаро оиди тахмини бехатарии озуқворӣ ва баромади мамлакат аз минтақаи гуманитариро талаб мекунад. Ин масъла дар шароити худмухторӣ ва ташаккули муносибатҳои бозоргонӣ ҳадафи стратегии сиёсати аграрӣ ва истифодаи самаранокии захираҳои табиӣ мамлакат мебошад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Ба қазияҳои бехатарии озуқворӣ ва баҳодиҳии сатҳи таъминоти бозори озуқаворӣ асарҳои олимони машҳур

мактаби иқтисодчиёни классики – К. Маркс, Д. Рекардо, А. Смит, Р. Коуз ва дигарон бахшида шудаанд. Қазияҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ва бехатарии озуқаворӣ дар асарҳои олимони иқтисодчиёни рус Ю. Крижанович, А. Волинский, Н. Чернишевский, А. Чаянов, Н. Кондратьев ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Дар Тоҷикистон дурнамои гуногуни системаҳои минтақавӣ ва қазияҳои бехатарии озуқаворӣ аз лиҳози баланд бардоштани самаранокии экологӣ- иқтисодии истифодабарии асарҳои Асроров И.А., Ғафуров Х.Ғ., Қаюмов Н.К., Қудратов Р.Р, Пириев Ҷ.С., Самандаров И.Х., Раҳматов Х.Б., Бобоҷонов Д.Д., Фасеҳзода И.С., ва дигарон барриси шудаанд.

Аммо дар асарҳои мазкур ба омузиши комплексии қазияҳои таъмини бехатарии озуқворӣ бо назардошти рушди таъмини саломатӣ ва таври кофӣ баррасӣ нашуданд. Дар назарияи иқтисодӣ масъалаҳои баҳодиҳии сатҳи таъминнокии факторҳои экологӣ ва иҷтимоӣ, ки ба нишондиҳандаҳои сифатии нишондиҳандаҳои ниҳоӣ ва самаранокии иқтисодии минтавӣ таъсири бевосита доранд пурра таҳқиқ нашудаанд.

Бояд диққати махсус ба таҳлили усулҳои баҳодиҳии бехатарии озуқаворӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ, самаранокии истифодабарии захираҳои табиӣ ва моддӣ, таъмини шароит барои рушди устуворӣ иқтисодӣ миллӣ ва механизмҳои ҷалби сармоя ва истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза дода шавад. Аз ин лиҳоз тезу-тундии қазияҳои зерин ва зарурати ҳалли онҳо мақсади кори диссертатсионии мазкурр ва ҳалли масъалаҳоро муайян намуданд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзуъҳои илмӣ.

Натиҷаҳои дар диссертатсия ба даст омада дар умум барои ташаккули асосҳои илмӣ ва минтақавии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд. Онҳоро дар амалигардонии “Старатегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 сол”, дар соҳаи кишоварзӣ, дар коркарди Вазорати кишоварзи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми таҳияи Барномаҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ, аз он ҷумла барномаҳои минтақавии рушд истифода бурдан мумкин аст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши ҷамбаҳои назариявӣ-методологии рушди устувор ва коркарди чорабиниҳои мушаххас иоди асосонок намудани баҳодиҳии сатҳи бехатарии озуқаворӣ ва беҳсозии ҳолати таъминот ба озуқа дар шароити рушди нави муносибатҳои иқтисодӣ мебошад.

Барои амалӣ шудани мақсади таҳқиқот вазифаҳои зерин гузошта ва ҳал карда шуданд:

- омӯзиши ҷанбаҳои назариявии таъмини озуқавории минтақа, муайян кардани мафҳуми «бехатарии озуқаворӣ» ва низоми нишондиҳандаҳои таъмини озуқаворӣ дар шароити вилояти Хатлон;
- дар асоси омӯзиши равишҳои мавҷудбуда пешниҳод кардани методологияи арзёбии омории таъмини озуқаворӣ дар сатҳи минтақаи омӯхташаванда;
- омӯхтани ҳолатикунонии бозори озуқа ва таҷрибаи хориҷии танзими

таъмини озуқаворӣ бо мақсади истифода бурдани он дар вилояти Хатлон;

- пешниҳод намудани самтҳои асосии танзими бехатарии озуқаворӣ дар минтақа;
- коркарди механизми самаранокии истифодаи потенсияли табиӣ-моддии минтақаи таҳқиқшаванда;
- таҳияи тадбирҳои амалӣ оиди танзими самаранокии таъмини бехатарии озуқвории вилояти Хатлон.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқ сатҳи таъмини озуқаворӣии аҳолӣ-ҳамчун омили таъмини рушди устувори вилояти Хатлон мебошад.

Мавзуи таҳқиқот – Предмети таҳқиқотро низоми муносибатҳои иҷтимоию иқтисодие ташкил медиҳад, ки дар натиҷаи тағйирот ва мутобиқшавии аҳолӣ ба шароити тағйирёбандаи соҳаи таъмини озуқаворӣ фароҳам меоянд.

Фарзияи таҳқиқот. Дар асосонокунии роҳҳои асосии танзим ва таъмини бехатарии озуқавории минтақаи омӯхташаванда ҳамчун самти муҳими иқтисодиёти минтақавӣ, бартарияти таъминоти бехатарии озуқаворӣ ва баланд бардошатни сатҳ ва сифати сатҳи зиндагии аҳолӣ асоснок шудааст. Амалигардонии тавсияҳои илмии дар кор пешниҳодшуда метавонад дар коркарди амалии азхудкунии минтақаҳои наздикуҳӣ- ҳамчун омили захиравии таъмини худтаъминнокӣ бо озуқа ва баланд бардоштани иқтисодиёти мамлакат истифода шаванд.

Асосҳои методологӣ ва назариявии таҳқиқотро. Асосоҳои назариявӣ методологии таҳқиқоти диссертатсионӣ назарияи муосири рушди устуворӣ иқтисодиёти мамлакат, асорҳои олимони тоҷик ва хориҷӣ, оиди таҳқиқи қазияҳои бехатарии озуқаворӣ, базаи меёри- ҳуқуқӣ дар соҳаи сиёсати аграрӣ, ҳисоботҳои илмӣ ва мақолаҳо дар самти таъминоти озуқа ва истифодаи оптималии самаранокии захираҳои табиӣ-моддии минтақаҳо, барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди мамлакат ва меъёрию ҳуқуқии Маҷлиси Олӣ (парламент) ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди сиёсати аграрӣ ба даст овардани бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакат мебошад.

Дар рафти таҳқиқот усулҳои зерин истифода шудаанд: монографӣ, таҳлил ва синтези оморӣ, математекӣ-иқтисодӣ ва ғайра. Усули комплекси ҳамчун усули асосии таҳлил, коркард ва ҷамбасти нишондиҳандаҳои аввала, гузориши масъалаҳои таҳқиқот ва коркарди алгаритмҳои ҳалли онҳо истифода шудаанд. Истифодаи усулҳои боло зикргардида дар доири мақсади кори диссертатсионӣ имконият дод, ки эътимоднокӣ ва асоснокии натиҷаҳои таҳқиқот таъмин намояд.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаи таҳқиқот маълумотҳои оморӣ оиди рушди соҳаи кишоварӣ ва таъмини бехатарии озуқавории минтақаҳо, ки дар маводҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон,Маҷмаи омории Ҷумҳурии Тоҷикистон, Институтҳои проблемаҳои об, гидроэнергетика ва экологияи Академияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводҳои ПРООН (баҳодиҳии талабот, мақсадҳои рушди ҳозорсола), ҳисоботҳои солонаи хоҷагиҳо, ниҳияҳо, маълумотҳои экологӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар заминаи институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон солҳои 2018-2023 анҷом дода шудааст.

Навгонии илмӣ диссертатсионӣ. Дар асоснокқунии асосҳои назариявӣ-методологии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ оиди баҳодиҳии сатҳи таъминнокии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон мебошад.

Натиҷаҳои муҳимтарин, ки муаллиф шахсан ба даст овардааст ва онҳо навгонии илмии таҳқиқотро инъикос мекунанд, инҳо мебошанд:

-Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқи қазияҳои таъмини бехатарии озқаворӣ баррасӣ шуда, муносибати ҷамбаҳои оид ба муайян намудани мавҳум ва моҳияти иқтисодии "Бехатарии озуқаворӣ", ки ба таъмини ҳамаҷонибаи аҳолӣ бо озуқаверии тароистеҳсоли потенсиалӣ табиӣ-моддии вилояти Хатлон ва рушди бозорӣ озуқаворӣ муайян карда шудаанд;

-Муносибатҳои методологии баҳодиҳии бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи минтақаи таҳқиқшаванда дар асоси нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, дастрасӣ ва кифоягии озуқаворӣ бо назардошти оқибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ асоснок шуда, принсипиҳои танзими бозори минтақавӣ ва баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии оҳолӣ пешниҳод гардидаанд;

-Дар асоси таҳлил ва ҷамбасти таҷрибаи хориҷии таъмини бехатарии озуқаворӣ, сатҳи таъминнокии озуқаворӣ баҳодиҳи шуда сабабҳои самаранокии пасти истифодаи потенсиали табиӣ-моддӣ муаяйн шуда, усул ва шаклҳои самаранокии танзими бозори озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакат пешниҳод гардидаанд;

-Самтҳои асосии танзими давлатии бехатарии озуқаворӣ, ки таъмини воридотивазкунӣ ва ҳимояи молистеҳсолкунандагони ватанӣ, истифодаи оптималии фишангҳои бозоргонии танзими бозори озуқавории вилоят ва дастгирии давлатии он пешниҳод шудаанд;

-Механизми самаранокии истифодабарии потенсиалӣ табиӣ-моддии вилоят бо мақсади таъмини бехатарии озуқаврриии аҳолӣ (истифодаи потенсиалии заминҳои наздикуҳӣ ва куҳӣ, фишангҳои ҳавасмандгардонии имтиёзнок, ҷудо намудани субсидияҳо дастрасӣ ба қарзҳои бонкӣ, маблағгузории корхонаҳое, ки маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол менамоянд), пешниҳод гардидаанд;

-Маҷмӯи чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии таъмини бехатарии озуқаворӣ (оптималикунонии сохтори истеҳсолот, истифодаи васеъи технологияҳои иннватсионӣ дар соҳа, мукаммалгардонии муносибатҳои лизингӣ ва суғуртаи молистеҳсолкунандагон дар соҳаи кишоварзӣ), ки таъмини бехатарии озуқаворӣ, баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолӣ, рушди устуворӣ иқтисодиёти минтақаро таъмин менамоянд, коркард шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи таҳқиқоти илмӣ. Таҳқиқот шиносномаи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 08.00.04.02 – иқтисоди комплекси аграсаноатӣ бандҳои 2. Амал намудан ва

тараққи ёфтани бозорҳои захиравӣ ва озуқаворӣи кишоварзӣ, усулҳои ҳимояи онҳо; 3. Танзими давлатии хоҷагии қишлоқ ва дигар соҳаҳои КАС; 21. Бехатарии озуқаворӣи мамлакат, оқибатҳои бухрони ҷаҳонии озуқаворӣ, ҷабҳаҳои аграрии воридшавии Тоҷикистон ба Ташкилоти Умумиҷаҳонии Савдо (СУС) мутобиқат мекунад.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- Асосноккунии ҷамбаҳои назариявии таъмини минтақавии бехатарии озуқаворӣ ва мавҳуми " Бехатарии озуқаворӣ";
- Коркарди методологии баҳодиҳии нишондиҳандаҳои бехатарии озуқаворӣи вилояти таҳқиқшаванда;
- Омӯзиши таҷрибаи хориҷии танзими бехатарии озуқаворӣ ва истифодаи он дар вилояти Хатлон;
- Асосноккунии самтҳои асосии танзими давлатии таъмини бехатарии озуқаворӣи вилояти таҳқиқшаванда;
- Коркарди асосоноки таклифҳои амалӣ оид ба самаранок истифодабарии иқтидори табиӣ-моддии вилоят.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Дар он аст, ки натиҷаҳои ва хулосаҷҳои таҳқиқоти гузаронидашударо сохторҳои ҳокимияти давлатӣ аз он ҷумла сохторҳои идоракунии маҳаллӣ дар коркарди сиёсати аграрӣ ва стратегияи ҳалли таъмини озуқа бо назардошти бехатарии озуқавориро метавонанд истифода баранд.

Дар кор тавсияҳо оиди беҳтар намудани ҳолати таъминнокии озуқаворӣ, ки бо муккамалгардонии такрористеҳсоли потенсиалӣ табиӣ-захиравӣ дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастаанд пешниҳод гардидаанд.

Натиҷаҳои амалии таҳқиқот дар раванди таълим дар курсҳои "иқтисоди минтақавӣ", "иқтисодиёти кишоварзӣ" ва "Рушди устуворӣ КАС" дар мактабҳои олӣ истифода мешаванд.

Саҳми шахси довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии унвонҷӯ дар диссертатсия коркарди бо ҳама марҳилаҳои таҳқиқот бо иштироки бевоситаи муаллиф амали шудаанд, аз он ҷумла дар асосоноккунии мавзӯ, асосоноккунии мубрамияти он, масъалгузории мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Саҳми шахсии унвонҷӯ пеш аз ҳама дар коркарди нуктахои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ ва таклифҳои мухталиф хулоса ёфтааст. Таклифҳои болозикргардида дар амалигардонии реформаи аграрӣ бо мақсади таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақаҳои алоҳидаи мамлакат истифода шудаанд. Баъзе таклифҳо дар барномаи минтақавии рушди чоҳаи кишоварзӣ истифодаи шудаанд.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли маърӯзаҳои аз тарафи муаллиф пешниҳодшуда дар конфронсҳо ва семинарҳои ҷумҳуриявию байналмилалӣ, семинару конфронсҳои Донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2018-2023) муҳокима шудаанд.

Татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот. Мундариҷаи асосии таҳқиқоткорҳои илмӣ, аз он ҷумла мақолаҳои дар маҷмаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳаҷми 5 ҷ.ч чоп шуданд.

Асоси иттилооти таҳқиқотро қонунҳо ва санадҳои меъёри-ҳуқуқии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, маводҳои ахборотии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазотари молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди-иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва оморий Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботҳои солонаи баъзе корхонаҳои КАС ва манбаҳои хориҷӣ таъмин намудаанд.

Ҳаҷм ва сохтори рисола. Рисолаи илмӣ аз муқаддима, се боб, хулоса ва пешниҳод иборат аст. Он дар 184 саҳифа баён карда шуда, 24 ҷадвалҳо, 1 нақша ва 3 расмро дар бар мегирад. Феҳристи адабиёт 191 сарчашмаро дар бар мегирад.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар боби аввал «**Асосҳои назариявӣ ва методологии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ**» муаллиф дар доираи омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологии рушди муносибатҳои моҳият ва мазмуни таъмини бехатарии озуқаворӣ, таҷрибаи хориҷии он дар мамлаткат равона намудааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз қисмҳои асосии таркиби бехатарии иқтисодӣ мебошад. Мақсади он замонати қонеъгардонии талаботи аҳолӣ ба озуқаворӣ, асосан аз ҳисоби маҳсулоти ғизоии ватанӣ, дар сатҳи кофӣ барои ҳаёту фаъолияти муътадили он мебошад. Муаммои бехатарии озуқаворӣ хусусан дар давраҳои сарнавиштсози ҳаёти давлат эҳсос мешавад. Таркиби мушаххаси ин муаммо вобаста ба шароити дохилӣ ва берунии давраи муайян тағйир меёбад.

Муаммои бехатарии озуқаворӣ ҳеҷ гоҳ худ аз худ вуҷуд надошт. Он натиҷаи масъалаҳои рушди иқтисодӣ дар ҳар зинаи рушди ҷомеа мебошад. Таъмини бехатарии озуқаворӣ бояд ба таркиби вазифаҳои муҳимтарини давлат тибқи Стратегияи давлатии бехатарии иқтисодӣ «барои эҷоди шароити мақбули ҳаёту рушди шахсият» дохил карда шавад.

Дар сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи ибораи «бехатарии озуқаворӣ»-ро вакилони парламент оғоз карданд, ки бо саъйи онҳо лоиҳаи қонун «Дар бораи бехатарии озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия гардид. Ба қавли муаллифони қонун бехатарии озуқаворӣ шарти муҳими бақои давлат ва ҳам ҳаёти ҷисмонии аҳолӣ мебошад. Ҳангоми таҳия кардани ин қонуни то ҳол қабулнашуда вакилон мафҳуми бехатарии озуқавориро чун ҳолати иқтисод, аз ҷумла комплекси агросаноатии он шарҳ доданд, ки дар он захира, иқтидор ва кафолатҳо имкон медиҳанд то талаботи аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ бидуни кам кардани захираи давлатӣ ва новобаста ба шароити дохилию берунӣ таъмин гардад.

Ин таърифи мафҳуми бехатарии озуқаворӣ мушаххасан ба кишвари дорои иқтисоди давраи гузариш ё буҳронзада мувофиқ меояд, зеро дар он ҳама омилҳои таҳдид ба манфиатҳои он номбар шудаанд ва ҳолати хатарро аз рӯи ададҳои баръакси амният дарк кардан мумкин аст. Зимнан арзёбии ҳолати бехатарии озуқаворӣ ба бартарафсозии ин таҳдидҳо асос меёбад.

Ҳангоми таҳқиқи мафҳуми «бехатарии озуқаворӣ» бояд дар хотир дошт, ки моҳияти ин мафҳум барои тамоми давлат ва барои минтақаи алоҳида аслан мутафовит аст. Дар миқёси минтақа мафҳуми бехатарии

озуқаворӣ бо мафҳуми дарачаи таъмини озуқаворӣ ва вобастагӣ ё бехатарии озуқаворӣ дар астҳи минтақа маҳдуд мешавад.

Дар заминаи таҳқиқоти дар зер овардашуда мафҳуми бехатарии озуқаворӣ кӯшиш мекунем, ки мафҳуми ягонаву умумии бехатарии озуқавориро тахия намоем: "Бехатарии озуқаворӣ ҳолати иқтисод аст, ки дар он таъмини кафолатдодашуда ва сифатноки шаҳрвандон бо озуқаворӣ дар давраҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти давлат амалӣ карда мешавад".

Тезутундшавии масъалаи озуқаворӣ зарурати рушди соҳаи кишоварзӣ, соҳаҳои ҳамҷавори он, рушди муносибатҳои аграрӣ ва сиёсати аграриро ба мадди аввал мебарорад. Алҳол фаъолияти асосии хоҷагидорӣ дар минтақаҳо амалӣ мегардад. Ҳар минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои хоси воридотии худ, хусусиятҳои ҷойгирсозӣ, сохтори хоҷагӣ, сатҳи рушди иқтисодӣ, нишонаҳои миллӣ ва таърихии худро дорад ва ҳар минтақа ҷои муайянеро дар комплекси хоҷагии кишвар ишғол мекунад.

Мақсади стратегии сиёсати авлатии аграрии озуқаворӣ мусоидат ба натиҷаҳои босуботу босамари фаъолияти корхонаву муассисаҳои КАС мебошад, ин имкони инкишоф додани бозори маҳсулоту ашёи хоми кишоварзӣ ва хӯрокворӣ, таъмини пурраи аҳолии кишвар бо озуқавории мукаммал, таъмини саноати хӯрокворӣ ва коркард бо ашёи хоми хушсифат, ҳалли проблемаи бехатарии миллии озуқаворӣ, афзудани содироти маҳсулоту ашёи хоми кишоварзӣ ва хӯрокворӣ, афзудани фоидаи муассисаҳои кишоварзӣва корхонаҳои аграрии озуқаворӣ, сифати ғизои аҳолии кишварро муҳайё мекунад.

Татбиқи амалии сиёсати аграрии озуқаворӣ танҳо бо шарти риояи принсипҳои асосии зерин имконпазир аст: пайдарпайӣ ва устувории тадбирҳои танзими давлатии бахши аграрии озуқаворӣ; муайян будани тадбирҳо; дастраси баробари ёрии давлат барои ҳамаи шаклҳои ташкилию ҳуқуқии пешбурди истеҳсоли аграрӣ; кафолати иҷрои уҳдадории давлат дар назди субъектони хоҷагидори бозори аграрии озуқаворӣ; ягонагии бозори аграрии озуқаворӣ ва бозори захираҳо барои истеҳсоли агросаноатӣ дар тамоми ҳудуди кишвар, таъмини шароити ягонаи рақобат дар бозори аграрии озуқаворӣ; шаффофии сиёсати аграрии озуқаворӣ, дастрасии ҳамаи субъектони хоҷагидор ба иттилооти воқеӣ.

Омилҳо ва шартҳои асосии таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ маҷмӯи захираҳои табиӣ, истеҳсолӣ, демографӣ, иҷтимоӣ, илмию техникӣ, фарҳангӣ, сармоягузорие мебошанд, ки ба фаъолияту рушди пурраи низоми истиқлоли озуқавории уишвар аз ҳисоби истеҳсоли дохилӣ тибқи меъёрҳои илман асоснокшуда мусоидат мекунанд (нигаред ба ҷадвали 2.)

Бояд гуфт, ки зарурати таҳқиқи масъалаи таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ аз таҳияи сиёсати аграрии озуқаворӣ ва аҳволи хоҷагии миллии озуқаворӣ, инчунин аҳамияти стратегии он дар бозори ҷаҳонӣ бармеояд. Беҳгардонии таъмини озуқаворӣ вазифаи муҳими иҷтимоию иқтисодиест, ки иҷрои он барои кишвар аҳамияти калидӣ дошта, яке аз шартҳои асосии таъмини бехатарии миллии он ҳам мебошад.

Ҷадвали 1. - **Сохтори низоми таъмини озуқавории вилояти Хатлон ва омилҳои амалигардонии он**

Зернизоми истеҳсоли аграрӣ - сатҳи таъмини озуқаворӣ	**Зернизоми ташаккул ва тақсими озуқаворӣ - сатҳи дастрасии ҷисмонӣ**	**Зернизоми истеъмол - истеъмоли маҳсулоти ғизоӣ**	**Омилу шароити таъмини озуқаворӣ**
Сатҳи худтаъминкунӣ бо озуқаворӣ ва истиқлоли озуқаворӣ	Ҳаҷму ассортименти озуқаворӣ	Истеъмоли воқеии маҳсулоти ғизоӣ	Фаъолияти самараноки бозори аграрии озуқаворӣ
Фарқи миёнаи сатҳи истеъмоли воқеӣ аз меъёр	Ҳаҷми фонду захираҳои давлатии озуқаворӣ	Миқдори моддаҳои заранок дар маҳсулоти ғизоӣ	Сегменти муносиби нархҳо дар КАС
Истеҳсоли дохилии маҳсулоти ниҳоӣ ба сари аҳолӣ	Ҳаҷму сохтори харидории озуқаворӣ аз тарафи гурӯҳҳои мухталифи аҳолӣ	Мувофиқати сохтори истеъмол аз лиҳози миқдори сафедаҳо ва калориянокӣ	Ташаккули зерсохтори бозорӣ
	Ҳаҷми воридоту содироти озуқаворӣ	Истеъмоли озуқавории воридотӣ	Воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС

***Манбаъ: таҳияи муаллиф**

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи таъмини озуқаворӣ асосан бо худтаъминкунии маҳсулоти асосии ғизоӣ аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ, яъне бо истиқлоли озуқаворӣ маҳдуд мешавад. Зимнан вазифаи аввалиндараҷаи хоҷагии озуқаворӣ аз барқарорсозии сатҳи истеъмоли намудҳои асосии маҳсулоти ғизоӣ ва таъмини арзишнокии энергетикии маҷмӯи ғизо аз ҳисоби истеҳсоли дохилӣ иборат аст. Дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ, ки пеш аз ҳама дар ҳолати бухронии соҳаи кишоварзӣ лозим аст, самти асосии сиёсати иҷтимоию иқтисодии таъмини озуқаворӣ мегардад.

Ҳамин тариқ ба чунин хулоса баровардаанд, ки асосҳои назариявии қазияҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар вилояти Хатлонро таҳлил намуда, чунин хулосабарори кардан мумкин аст. Баррасии бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи минтақа бо муаммои фазои иқтисодӣ бастагӣ дорад ва баъзан ба тақсимоти он ба қисмҳои ҷудогона мусоидат карда метавонад. Дар заминаи таҳқиқоти мафҳуми бехатарии озуқаворӣ ба хулоса омадем, ки бо назардошти хусусиятҳои минтақавии вилояти Хатлон “Бехатарии озуқаворӣ ҳолати иқтисод аст, ки дар он таъмини кафолатшуда ва сифатнокӣ шаҳрвандон бо озуқаворӣ дар давраҳои гуногуни ҳаёти фаъолияти давлат амалӣ карда машавад” ин мавҳумро истифода бурдан мукин аст.

Дар шароитикунонӣ нобаробарии рушди минтақаҳо меафзояд, фарқият байни минтақаҳо меафзояд, фарқият байни минтақаҳои мутараққӣ, аз ҷумла қафомонда зиёд мешавад. Сабабҳои фарқияти афзояндаи байни минтақаҳо омилҳои зерин мебошанд: паст шудани сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақаҳои қафомонда; патҳи нокофияи рушди иқтисодӣ в сиёсати минтақавӣ.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ду гурӯҳи минтақаҳои мамлакатро ҷудо кардан мумкин аст:

•минтақаҳои аграрӣ (ҳисаи баланди кишоварзиро дар сохтори истеҳсол доранд);

•минтақаҳои аграрӣ-саноатӣ (истеҳсолӣ саноатӣ-аграрӣ баробар аст.

Таҳлили таҷрибаи хориҷии танзими таъмини озуқаворӣ нишон дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини бехатарии озуқаворӣ таҷрибаи зеринро истифода бурдан мумкин аст: қабули барномаҳои дарозмуддати беҳсозии заминҳои кишоварзӣ; рушди муносибатҳои кооперативӣ; беҳсозии ҳолати суғуртаи иҷтимоӣ; ташаккули сохторҳои машварӣ дар соҳаи кишварзӣ; беҳсозии ҳолати ёрии молиявӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ; малигардонии сиёсати навӣислоҳоти соҳаи кишоварзиро бо назардошти таъмини бехатарии озуқаврии вилоят.

Дар боби дуюми **«Таҳлили ҳолати муосири таъмини озуқавории вилояти Хатлон»** таҳлили ҳолати муосири таъмини озуқавории вилояти Хатлон, хусусиятҳои минтақавии бехатарии озуқаворӣ мавриди арзёби қарор дода шудаанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар сохтори ҳудудии Ҷумҳурии Тоҷикистон вилояти Хатлон минтақаи аграрӣ ҳисобида мешавад, зеро ҳаҷми асосии заминҳои ҳосилхез маҳз дар ҳамин минтақа ҷойгир аст. Вилояти Хатлон дар ҳудуди 24,6 ҳазор км^2 ҷойгир шудааст, ки 17,2%-и ҳудуди мамлакатро дар бар мегирад. Аз рӯйи тақсимоти маъмурию ҳудудӣ ба ҳайати вилоят 21 ноҳия, 4 шаҳр, 21 шаҳрак ва 133 ҷамоати деҳор дохил мешаванд. Ба санаи 01.01.2017 шумораи аҳолии минтақа 3530,0 ҳазор нафарро ташкил дод.Вилояти Хатлон дорои иқлими гарм ва хушк буда, аз нигоҳи минтақаҳои агроиқлимӣ онро чунин тақсимбандӣ намудан мумкин аст: Шимолӣ, ки дорои иқлими хунук аст; Марказӣ, ки иқлими гурм ва хушк дорад; Ҷанубӣ, ки қлими гарм ва хушк дорад. Маълумот доир ба тавсифи мухтасари вилояти Хатлон дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. -Тавсифи мухтасари вилояти Хатлон дар солҳои 2017 – 2021

Нишондиҳандаҳо	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2021/2017 %**
Ҳудуд, ҳазор. км^2	24,7	24,7	24,7	24,7	24,7	100,0
Аҳолӣ, ҳазор нафар	3198,5	3274,8	3348,3	3459,7	3530,0	110,4
Аҳолии шаҳрнишин, %	18,1	18,0	17,9	18,3	17,5	-3,4
Аҳолии деҳот, %	81,9	82,0	82,1	81,7	82,5	+100,7
Зичии аҳолӣ, ҳазор нафар	129,5	132,6	135,6	138,7	142,9	+110,3
Шумораи шаҳрҳо	4	4	4	4	4	100,0
Ноҳияҳо	21	21	21	21	21	100,0
Корхонаҳои саноатӣ						
Вазни қиёсии маҳсулоти саноатӣ, бо % нисбат ба ҷамбаст	29,9	30,5	31,4	29,1	26,1	-13,0
Вазни қиёсии маҳсулоти кишоварзӣ, бо % нисбат ба ҷамбаст	20,3	19,8	20,9	22,7	24,1	118,7

***Манбаъ:** таҳия гардидааст аз рӯйи: минтақаҳои ҶТ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе- 2023. С- 19

Таҳлили ҳолати муосири иқтисодиёти вилояти Хатлон нишон дод, ки дар минтақа умумае тамоюли рушди иҷтимоию иқтисодии босубот мушоҳида мегардад (ҷадвали 3.). Аҳолии вилоят дар давоми солҳои 2017-2021 331 ҳазор нафар зиёд шудааст. Дар ин давра аҳолии шаҳрнишин 3,4% кам шудааст, вазни сиёсии маҳсулоти саноатӣ 13% кам шудааст. Солҳои охир тамоюли зиёдшавии маҳсулоти кишоварзӣ 23,8% ба назар мерасад.

Ҷадвали 3. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодиёти вилояти Хатлон барои давраи солҳои 2017 – 2021

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2017, % маротиба
МММ, млн. сомонӣ	12522,7	14621,7	15030,1	15320,1	16120,3	+128,7
МММ ба ҳар сари аҳолӣ	4108,8	4716,7	5105,3	5800,4	6200,5	+150,9
Суръати рушд, бо %	100	114,8	124,3	141,2	150,9	х
Шумораи корхонаҳои амалкунанда	12350	12346	12900	13210	13450	+108,9
Шумораи нафарони машғул, ҳазор нафар	404,6	422,3	450,6	480,4	490,1	+121,2
Музди маоши миёнаи моҳона, сомонӣ	645,1	714,3	750,6	780,9	810,4	+125,6
ММК, млн. сомонӣ	11381,6	11728,6	12040,1	12560,1	13040,3	+114,6
Маҳсулнокии меҳнат, сомонӣ/нафар	30950,8	34624	33355,7	31892,3	32891,2	+106,3

* **Манбаъ:** тартиб додашуд аз рӯйи вазъи омори соланаи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе -2023. С-216-217

Аз маълумоти ҷадвали 3 мушоҳида мегардад, ки нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии рушди вилоят тамоюлӣ беҳгардӣ доранд. Ҳамин тавр, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ дар ин давра ба 2,2 афзоиш ёфта, 14621,7 млн. сомониро ташкил додааст. Дар баробари ин вазни қиёсии МММ дар сохтори ММД-и ҷумҳурӣ аз 20,5% то 26,8%, МММ ба ҳар сари аҳолӣ дар ин давра тақрибан 2 маротиба ва шумораи корхонахои амалкунанда тақрибан 80 % афзудааст. Ҳаҷми умумии ММК дар соли 2021 11728,7 млн. сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017 1,4 маротиба зиёд мебошад.

Вилояти Хатлон дорои иқтидори табиию захиравии назаррас мебошад. Мавҷудияти шароити мусоиди обу ҳаво ва иқлим барои рушди кулли соҳаҳои иқтисодиёт, махсусан кишоварзӣ мусоидат намуда, саҳми соҳаро дар сохтори иқтисодиёти минтақа ба таври назаррас тақвият мебахшад, сатҳи таъминнокии аҳолӣ бо озуқаворӣ ва ҷолибияти минтақаро аз нигоҳи ҷалби сармоягузорӣ баланд мебардорад. Лекин дар минтақа харҷ ва таназзули босуръати иқтидори табиию захиравӣ, махсусан захираҳои заминию обӣ ва гуногуни биологӣ арзи вуҷуд дорад.

Соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ғизоӣ пешниҳодкунандаи як қатор тадбирҳои калидии рушд буда, дар баробари ин, омили марказии суръатбахшанда ба ҳалли мушкилоти таъмини озқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. -Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳолӣ дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон, кг/нафар (2017 - 2021)

Наъи маҳсулот	Соли 2017	Соли 2021	Соли 2021 нисбат ба соли 2017 (+, -)	Меъёри ғизо барои 1 нафар	Тафовут аз меъёри ғизо дар соли 2021/2017 (+ , -)
Ғалладона ва лубиёгӣ	282,4	322,9	+114,3	147,7	+175,2
Картошка	50,9	66,8	+131,2	92,0	+25,4
Сабзавот ва зироатҳои полезӣ	521,0	685,7	+131,6	166,1	+519,6
Меваҳо, бутамеваҳо ва ангур	86,0	101,5	+118,0	124,1	+22,9
Гушт (бо вазни зинда)	43,1	56,7	131,6	40,8	
Шир	146,2	150,2	+102,7	115,3	+34,9
Тухм, ҳазор дона	235,3	307,6	+130,7	180	+127,6

* **Манбаъ:** Вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе -2023. С-15-16.

Афзоиши аҳолӣ дар вилояти Хатлон аз ҷиҳати норасоии маҳсулоти озуқа ва мураккабгарии равандҳои демографӣ ба хислатҳои манфӣ оварда мерасонад. Дар айни замон касри намудҳои асосии маҳсулоти хуроквори дар қиёс ба меъёрҳои тиббӣ дар вилоят аз 22% то 75%-ро ташкил медиҳад.Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ҳаётан муҳими кишоварзӣ, ба монанди гушт, шир ва тухм нисбат ба эҳтиёҷоти бозори истеъмолот мутобиқан аз 10,0, 32 ва 5,5% боло намеравад.

Аз ҷониби Институти илмӣ-тадқиқотии хуроквории ва корхонаи унитарии «Хуроквори» талаботи миёнаи шабонарӯзии тахминӣ ба маҳсулоти ғизоӣ ба ҳар сари аҳолӣ вобаста ба шароити Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст. Мутобиқ ба меъёрҳои пешниҳодшуда аз рӯйи маҳсулоти алоҳидаи ғизоӣ мо талаботи солонаро барои 3,1 млн. нафар (шумораи аҳолии вилоят дар соли 2022) ҳисоб намудем. Натиҷаҳои бадастомада бо истеҳсолоти воқеии маҳсулоти ғизоии мазкур дар соли болозикр муқоиса карда шуда, то чӣ андоза эҳтиёҷоти аҳолиро қонеъ намудани он муайян карда шудааст (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. - Таносуби ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва талаботи ҷомеа дар вилояти Хатлон

Навъи маҳсулот	Ҳаҷми истеҳсолот дар соли 2022 тонна	Талаботи ҷамъиятӣ (тонна) бо назардошти шумораи аҳолии вилоят (3,53 млн нафар)	Таносуби талабот ба истеҳсоли воқеӣ (%) маротиба
Ғалладона ва лубиёгиҳо	103268,0	521381,0	1,98
Гушт (в уб.весе)	185768,0	144024,0	128,9
Шир	570019,0	407009,0	130,2
Тухм (ҳазор дона)	108575,0	635400,0	17
Картошка	213801,0	324760,0	65,8
Сабзавот ва полезӣ	324722,0	586333,0	2,7
Меваҳо, буттамеваҳо ва ангур	324722,0	438073,0	74,1

***Манбаъ:** Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе -2023. С-15-65.

Қайд кардан зарур аст, ки айни ҳол муқаррароти илман асосноки меъёри ғизо вуҷуд надорад ва бинобар ин, муҳақиқон сатҳи хурокаи аҳолиро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо роҳҳои гуногун арзёбӣ менамоянд. Дар ин маврид, дар шароити иқтисодиёти бозорӣ маҳаки муайян намудани нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бояд конюктураи бозор, яъне мавҷудияти тақозо ва пешниҳодот нисбат ба маҳсулоти мушаххас ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори беренӣ бошад.

Дар шароити муосир муносибатҳои илмию амалӣ нисбат ба мушкилоти аманияти озуқаворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба татбиқи технолгияҳои сарфакунандаи захираҳои кишоварӣ, парвариши зироатҳои кишоварзии дорои самарабахшии баланд, мутавозингардонии сохтори исифодабарии захираҳои заминию обӣ, қуваи корӣ, татбиқи шаклҳои гуногуни моликият ва хоҷагидорӣ дар хоҷаги қишлоқ равона карда шудааст. Бинобар ин, дар оянда ташкили илман асосноки истеҳсолоти кишоварзӣ дар минтақаҳои камсамари кӯҳӣ ва наздикӯҳӣ, бо дарназардошти коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар корхонаҳои коркард, бояд аз рӯйи принсипҳои рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ба роҳ монда шавад.

Дар рафти ҳалли мушкилоти озуқаворӣ ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ заминҳои корами обӣ нақши муҳим мебозад. Таъмини рушди роҳҳои имконпазири истифодаи оқилонаи захираҳои заминию обӣ аз ҳисоби татбиқи самарабахши усулҳои маҷмуии обёрикунӣ, аз худ намудани заминҳои (нишебиҳои) эрозиягардидаи маҳсулнокиашон паст ва дигар заминҳои номувофиқ аз вазъияти тезутунди дар динамикаи истифодаи замин баамалоянда вобаста мебошад. Қатъи назар аз ҳолати мураккаби экологӣ, заминҳои обёришаванда чун қабл дар КАС-и кишвар мақоми пешбарандаро ишғол мекунад. Дар робита ба ин, дар мамлакат рушди нисбатан интенсивиро заминҳои обёришаванда касб намудаанд (нигаред ба Ҷадвали 6).

Тавре аз маълумоти ҷадвали 6 бар меояд, майдони кишт дар ҷумҳури даср соли 2021 дар қиёс ба соли 2017 ба 63,9 ҳазор га. ё ин ки ба 7,09% кам гардидааст. Ҳамин тавр, дар ҷумҳури дар давраи таҳлилӣ майдони кишт ҳамагӣ ба 50,8 ҳазор га. кам гардидааст. Қайд кардан зарур аст, ки зиёда з 50%-и майдонҳои кишт ба вилояти Хатлон рост меояд ва дар давраи солҳои 2017-2021андозаи он ба 20,7 ҳазор га ё худ 7,8% коҳиш ёфтааст.

Солҳои охир дар вилояти Хатлон равандҳои деградатсионӣ зуд тақвият ёфта, ҳудуди зиёда аз 10,3 ҳазор га. заминҳои кишти кишоварзӣ зери равандҳои деградатсонӣ қарор гирифтаанд, ки он ба сатҳи бехатарии озиқаворӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷаи хурдашавии аксари иншоотҳои гидротехникӣ дар вилоят аз 320 ҳазор га. заминҳои обёришаванда кисми назаррас дар айни ҳол аз истифода берун мондааст, инчунин раванди соқит донистани заминҳои обёришаванда, ки ба таҷдид мувофиқ намебошад, ба амал овада истодааст.

Ҷадвали 6. - Мавҷудияти заминҳои обёришаванда дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2017-2021

Минтақаҳо	2017		2018		2019		2020		2021		Солҳои 2021/ 2017, бо %
	ҳазор га.	%	ҳазор га.	%	ҳазор га.	%	ҳазор га.	%	ҳазор га.	%	
Ҳамагӣ дар ҶТ	837157	100	826704	100	846990	100	856734	100	861692	100	102,9
Вилояти Хатлон	413916	49,4	403353	48,7	421838	49,8	426319	49,7	430514	50,0	104,0
Вилояти Суғд	270936	30,3	272566	33,0	274795	32,4	278640	32,5	279758	32,5	103,2
НТҶ	140325	16,8	138888	16,8	139791	16,5	141188	16,5	136805	15,9	-97,4
ВМКБ	11927	1,4	11844	1,4	10516	1,2	10531	1,2	10675	1,2	-89,5
ш. Душанбе	53	0,1	63	0,1	50	0,1	56	0,1	3940	0,1	74,3 мар

***Манбаъ:** таҳия карда шудааст аз рӯйи: минтақаҳо Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе -2023. С-132-136

Дар натиҷа бадшавии ҳолати инфрасохтори хоҷагии об ва вазъи мелиоративии заминҳои обёришаванда ба амал омадааст. Дар вилояти Хатлон бо сабаби равандҳои деградатсионӣ дар, дар натиҷаи аз ҳад намнокшавӣ аз гардиши кишоварзӣ зиёда аз 6,0 ҳазор га. ва тақрибан 2,8 ҳазор га. заминҳо аз ҳисоби вайрон намудани реҷаи обёрӣ нобуд гардиданд, ки он ба баланд гардидани сатҳи обҳои зеризаминӣ, инчунин шурзамин гаштани заминҳои обӣ оварда расонид. Истифодаи интенсивии заминҳои обёришаванда ба он оварда расонид, ки ҳолати сифатии хок зуд бад ва тавозуни гумус дар хок манфӣ гардида, талафоти он дар давраи солҳои 1993-2015 18,4 тонна/га.-ро ташкил дод.

Дар вилоят аксари корхонаҳои кишоварзӣ дар самти амалӣ намудани чорабиниҳои ҳифзи табиат ба мушкилоти молиявӣ дучор мегарданд. Дар асоси ҳолати мазкур, ба надешаи мо, бояд механизми маблағгузории буҷетии ин гуна чорабиниҳо коркард карда шавад. Таҳлили барқарорсозии заминҳои ба чорабиниҳои мелиоративӣ ва агротехникӣ ниёздоштаи дар вилоят гузаронидашуда нишон дод, ки барои амалигардонии онҳо зиёда аз 400 млн. сомонб сармоягузории молиявӣ зарур мебошад, ки ба ҳисоби мо ин маблағ дар муддати 7 сол бозпас мегардад. Аз рӯйи маълумоти расмии оморӣ, дар вилоят наздик ба 2,8 ҳазор га. заминҳои шургашта ва дар натиҷаи баланд гардидани сатҳи обҳои зеризаминӣ ба сахтшавӣ мубаддалгашта пайдо гардидаанд. Ин омил ба коҳиш ёфтани маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ ва сатҳи пасти зиндагонии аҳолии деҳот оварда расонидааст.

Ҳамин тариқ, таъмини руди афзалиятноки соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла кулли комплекси агросаноатӣ, ҳамчун кафили бехатарии озуқаворӣ ва суботи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ мебошад. Ин боиси ҷустуҷӯи усулҳои нисбатан самарабахш ва истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ мегардад. Муҳимтарини онҳоро ташкил медиҳанд:

– бунёди шароит барои тавсеаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ то сатҳи барои қонеъ гардонии эҳтиёҷот ба он кофӣ тибқи меъёрҳои илман асоснок, инчунин дастгирии талаботи пардохтпазири аҳолӣ, ки барои ғизои оқилона кофӣ дар асоси рушди афзалиятноки хоҷагии қишлоқ ва комплекси агросаноатии мамлакат;

– бадшавии ҳолати иқтидори табиию захиравии вилоят дар шароити авҷ гирифтани буҳрони ҳам экологӣ ваҳам ғизоӣ дар хоҷагии қишлой бармало аён гардидааст. Суръати бaанди афзоиши аҳолӣ, рушд ва инкишофи зироати дорои самарабахшии баланд дар минтақаҳои кӯҳӣ ва наздикӯҳӣ ба бадшавии захираҳои заминию обӣ оварда расонид, дар баробари ин, ба баланд гардидани арзишҳои истеъмолии аҳоӣ ва экосистемаи минтақавӣ, ки муъталигардонӣ ва баланд бардоштани самаранокии кулли комплекси агросаноатиро тақозо менамояд, боис гардид;

– рушди устувори иқтисодиёти минтақавӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ танҳо дар шароити истифодаи самараноки иқтидори табиию захиравии минтақа имконпазир мегардад. Ин дар оянда истифода намудан аз захираҳои эҳтиётии табиӣ ва баланд бардоштани маҳсулнокии замин, муътадилгардонии иқтдори мавҷудаи заминию обии минтақаҳои кӯҳӣ ва наздикӯҳиро ифода мекунад. Нуктаи охир омӯзиши амиқ ва имконоти истифодаи тамоми захираҳои минтақаҳои ҷумҳуриро ба сифати иқтидори эҳтиётии табиию захиравӣ талаб менамояд;

– таъмини маблағгузории самтҳои афзалиятноки рушди комплекси агросаноатӣ мутобиқ ба барномаҳои мақсадноки давлатии қабулгардида, ки ба иҷрои ҳатмӣ дар тамоми сатҳҳои фаъолияти маъмурӣ ва хоҷагидорӣ таалуқ дорад. Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ барномаи ҳавасмандгардонии ислоҳоти аграрию замин, хотима бахшидан ба хусусигардонии корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин мутобиқгардӣ ба шароити бозорӣ ва таъсиси сохторҳои бозорӣ қабул карда шавад.

Ҳалли ин гуна масъалаи мураккаб дар минтақаҳои ҷумҳурӣ аз бештар ҷиҳат ба сатҳи таъминоти аҳолӣ бо озуқаворӣ ва баланд бардоштани сатҳи зандагии аҳолӣ вобаста мебошад, ки зербоби навбатии дисертатсия ба он бахшида мешавад.

Таъмини рушди афзалиятноки комплекси агросаноатӣ, ҳамчун кафолатдиҳандаи муҳими бехатарии озуқаворӣ ва суботи иҷтимоию иқтисодӣ дар вилояти Хатлон, қабули маҷмуи тадбирҳо ва чорабиниҳоро муайян менамояд, ки муҳимтарини онҳоро ташкил медиҳанд:

– дар заминаи таҳлил ва хулосабандии таҷрибаи хориҷӣ бояд

мушкилоти афзалиятноки бехатарии озуқаворӣ ва сатҳи баҳогузории таъмини озуқаворӣ ҷудо карда шавад, сабабҳои самаранокии пасти истифодаи иқтидори табиию захиравӣ муайян карда шуда, усулҳо ва шаклҳои самаранокии танзими бозори озуқаворӣ пешниҳод карда шудааст;

– фаъолгардоии раванди зинагӣ ва маҷмуии ташаккули хоҷагии қишлоқ, пеш аз ҳама рушди шаклҳои нави моликият ва хоҷагидорӣ дар комплекси агросаноатӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии на танҳо меҳнат, балки инчунин ҳавасмандгардонии кулли истеҳсолот. Қабул намудани механизми чандири таъмини озуқаворӣ, танзими давлатии он, заминаи меъёрӣ ва механизми амалигардонии лоиҳаҳои иҷтимоӣ дар вилоят;

– принсипҳои таҳлил ва баҳодиҳии ҳамаҷонибаи самарабахшии сиёсати ароозуқаворӣ. Баҳодиҳии самаранокии сиёсати озуқаворӣ ба инобат гирифтани на фақат самараи иқтисодӣ, балки ҳамзамон тағйирот дар омилҳои иҷтимоӣ ва экологиро ифода мекунад, ки дар ниҳояти кор арзёбии самараи маҷмуӣ ва таъсрбахшии сиёсати агроозуқавориро ба бехатарии озуқаворӣи минтақавии мамлакатро имкон медиҳад;

– ҷалби манбаҳои нави малағгусорӣ, ки ба иқтисодиёти бозорӣ ва хусусиятҳои минтақавии таъминоти озуқаворӣ мувофиқат мекунанд, ба монанди: қарзи ипотекӣ, муносибатҳои лизингӣ (иҷоравӣ), ҷалби сарҷашмаҳои маблағгузории ғайрибуҷетӣ, сармоягузори хусусии ватанӣ ва хориҷӣ, воситаҳо аз ҳисоби барориши қоғазхои қиматнок ва хусусигардонии амвол ва захираҳои дигар;

– азназаргузаронии кардиналии сиёсати нархгузорӣ ба маҳсулоти кишоварзӣ, ки инҳоро дар бар мегирад: таъмини даромаднокии корхонаҳои кишоварзӣ, ки ба маҳсулнокӣ ва ҳосилнокии зарурӣ дар асоси хароҷоти меъёран асоснокшуда ноил гардидаанд; наздиксозии сатҳи нархҳо дар доираи ИДМ, фазои ягонаи гумрукӣ ва бозори умумии аграрӣ; индексатсияи ҳатмии нархҳои маҳсулоти озуқаворӣ ҷиҳати нигоҳдории мубодили баробари мол дар байни хоҷагии қишлоқ ва соҳаҳои дигар.

Амалигардонии самтҳои болозикри сиёсати аграрӣ имкон медиҳад, ки дар 8-10 солҳои наздик вазъият дар низоми бехатарии озуқаворӣи минтақаҳои ҷумҳурӣ муътадил гардонида шуда, коҳишёбии равандҳои демографӣ боз дошта шавад ва сатҳи зиндагии аҳолӣ дар минтақаҳо баланд бардошта шуда, комплекси агросаноатӣ ба соҳаи пурмаҳсули иқтисодиёти миллӣ табдил дода шавад. Ҳалли ин мушкилот дар аксар маврид ба такмили идоракунии иқтидорӣ табиию захиравӣ, принсипҳо ва усулҳои самарабахшии сиёсати иҷтимоии давлатӣ дар деҳот вобаста мебошад

Дар боби сеюм **«Самтҳои асосии баланд бардоштани таъмини самаранокии бехатарии озуқвории вилояти Хатлон»** ҷиҳати муаяйн намудани самтҳои асосии баланд бардоштани таъмини самаранокии вилояти Хатлон, танзими давлатӣ, истифодаи самаранокӣ табиӣ-иқлимӣ, самаранокии бехатарии озуқаворӣ баррасӣ шудаанд.

Бояд қайд кард, ки вилояти Хатлон бо комплекси агросаноатии хеле рушдкардаи худ фарқ мекунад. Ин вилоят ҳануз аз замони шӯравӣ ба

парвариши меваҳои субтропикӣ ва навъҳои пахтаи маҳиннах ихтисос ёфтааст. Ин соҳаҳо дар шароити муосир аз нигоҳи таҳкими тамоюли содиротии иқтисодиёти минтақа ва сарчашмаҳои муҳими афзоиши даромади субъектҳои хоҷагидорӣ ва воридоти асъор барои минтақа ва дар маҷмӯъ кишвар муҳимтарин боқӣ мемонанд. Чунин тарзи махсусгардонии минтақа ба сохтори истифодаи замин ва ташаккули механизми иҷтимоию иқтисодии дастгирии соҳаҳои хоҷагии қишлоқ ва умуман комплекси агросаноатӣ таъсири калон мерасонад (нигаред ба ҷадвали 7).

Ҷадвали 7.-Динамикаи маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2010-2022, ҳазор тонна, (бо нархҳои муқоисавии соли 2022, млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо		**2010**	**2017**	**2018**	**2019**	**2022**	**2022/2010, %**
ММК, ҳамаӣ	**I**	15344,0	18259,8	20472,2	21126,3	22234,0	144,9
	II	8407,2	9581,9	10823,3	11192,7	11728,7	139,5
	III	54,8	52,5	52,9	53,0	52,7	-2,1 б.ф.
аз он ҷумла.: -чорводорӣ	**I**	4462,4	5237,9	6334,6	6790,7	7167,4	160,6
	II	2171,5	2697,2	3283,3	3607,1	3829,2	176,3
	III	48,7	51,5	51,8	53,1	53,4	+4,7 б.ф.
-зироаткорӣ	**I**	10881,6	13021,9	14137,6	14335,6	15066,6	138,4
	II	6235,7	6884,7	7540,1	7585,6	7899,4	126,7
	III	57,3	52,9	53,3	52,9	52,4	-4,9 б.ф.

***Манбаъ:** тартиб дода шудааст Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе, АКҶТ, 2011. - С. 160-189; 2022. - С. 160-172, 184-189.
I-ХДФ, II-хоҷагиҳои аҳолӣ, III-корхонаҳои кишоварзӣ

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 8. аз он шаҳодат медиҳад, ки аз рӯйи натиҷаҳои соли 2022, дар ҳамаи нишондиҳандаҳо тамоюли мусбат мушоҳида карда мешавад. Вале агар вазъияти захираҳои заминию обиро, ки сол то сол бад шуда истодааст, ба назар гирем, чунин тахмин кардан мумкин аст, ки ин афзоиш талаботи рузафзуни аҳолии вилоят ба маҳсулоти озуқавориро конеъ намегардонад. Ғайр аз ин, афзоиши демографии аҳолиро низ ба назар гирифтан лозим аст.Аз ин лиҳоз ба назар гирифтани омилу шароите, ки самтҳои афзалиятноки рушди хоҷагии қишлоқ ва КАС-ро муайян мекунанд, аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Нисбатан муҳимтарини онҳоро тезутунд гардидани мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ ва демографии инкишофи интенсивии комплекси агросаноатӣ дар алоқамандӣ бо мушкилоти ғайрисамаранокии шаклу механизмҳои таъмини афзоиши устувор ташкил медиҳад. Дар ин маврид сохтори ММД-и хоҷагии қишлоқи иқтисодиёти вилояти Хатлон, ки зиёда аз 50%-ро, аз ҷумла зироаткорӣ 70% ва чорводорӣ қариб сеякро ташкил медиҳад, аҳамияти хоса дорад.Дар шароити камзаминӣ ва хушксолӣ нақши асосӣ ба ситруспарварӣ мансуб дониста мешавад, ки он дараҷаи баланди нишондиҳандаи даромаднокии заминро таъмин намуда, мутаносибан дар харҷи замин нишондиҳандаи нисбатан камтаринро дар бар мегирад. Масалан, барои лимупарварӣ дар

шароити зироати хандақӣ харҷи замин ҳамагӣ 0,02 гектар ва зироатҳои рӯйизаминӣ - 0,013 гектарро ташкил медихад, ҳоло он ки барои пахтаи маҳиннахи миёна ин нишондиҳанда - 0,48 гектар, барои пахтаи маҳиннахи тунук - 0,31 гектар, барои богдории тухмии интенсивӣ - 0,1 гектар, субтропикӣ 0,14 гектар ва ғайраро ташкил медиҳад. Маълумоти овардашуда аз имконоти бузурги инкишофи ситруспарварӣ, аз лиҳози кам будани талаботи ин соҳа ба захираҳои заминӣ, шаҳодат медиҳанд.

Муаллиф асоснок менамояд, ки самаранокии баланд бардоштани сатҳи бехатарии озуқавориро аз рӯи як нишондиҳанда арзёбӣ намудан имконнопазир аст, зеро он дар баробари таъмини бехатарии озуқаворӣ як қатор самтҳои мустақилро дар бар мегирад: рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолии деҳот, афзоиши даромади корхонаи кишоварзӣ. Вобаста ба ин, баҳодиҳии самаранокии таъмини сатҳи озуқаворӣ бояд таҳлили муфассали самтҳои мухталифро бо истифода аз нишондиҳандаҳои комплексии арзёбӣ дар бар гирад. Сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар ҳар як минтақа бо назардошти хусусиятҳои мушаххас, аз қабили шароити табиию иқлимӣ, вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, вазъи кишоварзӣ ва комплекси агроозуқаворӣ муайян карда мешавад (ҷадвали 8.).

Ҷадвали 8.- Содирот ва воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии савдо дар моҳҳои январ-декабри солҳои 2021-2022, *(ҳазор тонна)*

Нишондиҳандаҳо	Содирот		2022 бо % нисбат ба 2021	Воридот		2022 бо % нисбат ба 2021
	2021	2022		2021	2022	
Молҳои озуқаворӣ	226,4	220,4	97,3	1766,4	1775,1	100,5
аз онҳо:						
гандум	0,7	0,3	42,9	1028,1	995,5	96,8
орд	2,6	6,2	2,4 мар.	56,7	68,0	119,9
шакар ва маҳсулоти қаннодӣ	0,2	0,3	15,0	162,1	155,2	95,7
макарон, угро ва ғайра	-	0,1	-	15,2	11,2	73,7
равғани растанӣ	-	0,02	-	92,6	76,2	82,3
шир ва маҳсулоти ширӣ	-	-	-	8,7	8,7	100,0
тухм, млн.дона	0,8	23,4	29,3 мар.	17,5	15,6	89,1
чой	-	0,1	-	5,6	5,7	101,8
картошка	-	-	-	18,0	3,6	20,0
сабзавот	98,0	76,7	78,3	30,1	18,2	60,5
меваю буттамеваҳо	108,8	112,0	102,9	42,9	48,6	113,3
шарбатҳои меваҷот ва сабзавот	2,1	1,5	71,4	1,9	1,9	100,0
Сабзавот консервшуда	1,9	1,0	52,6	9,4	10,4	110,6
Ҳиссаи маҳсулоти ғизоӣ дар ҳаҷми умумӣ, %	2,5	3,1	-	21,0	20,4	-

* Тартиб дода шудааст аз рӯйи: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, АМКҶТ, 2023. - С. 160-189; 2023. - С. 160-172, 184-189.

Истеъмоли умумиро истеъмоли озуқаворӣ + хӯроки чорво - тухмӣ - талафот - содирот ва захираҳо дар охири давра ташкил медиҳад. Дар ҳар як давраи вақт, мавҷудият ва истеъмоли ҳар як маҳсулот бояд мувофиқат

кунад. Ҳангоми таъмин гардади тавозуни озуқаворӣ дар тули якчанд сол, аз рӯйи онҳо тамоюли тағйироти мавҷудияти умумӣ, воридот, содирот, инчунин мавҷудияти истеъмолоти аҳолӣ ва хуроки чорворо пайгирӣ намудан мумкин аст. Агар захираҳои умумии барои истеъмол мавҷудбуда озуқавориро ба шумораи аҳолӣ тақсим кунем, пас муҳимтарин нишондиҳандаи мавҷудият - мавҷудияти миёнаи озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолӣ дар давоми солро ба даст овардан мумкин аст. Нишондиҳанда мазкур дар сатҳи миллӣ нишондиҳандаи миёна буда, ҷанбаҳои дастрасии хонаводаҳоро (қобилияти истеҳсол, азхудкунӣ ё роҳҳои дигари бадастоварии озуқаворӣ) ба назар намегирад (нигаред ба ҷадвали 9.).

Ҷадвали 9.- Истеъмоли маҳсулоти ғизоӣ ба ҳар сари аҳолӣ, ба ҳар сари аҳолӣ, кг дар як моҳ)

Нишондиҳандаҳо	2021	2022
Маҳсулоти нонӣ (аз рӯйи ҳисоби орд)	13,54	13,15
Картошка	3,43	3,38
Сабзавот ва полезӣ	10,51	9,45
Меваҷот ва буттамеваҳо	3,20	3,26
Шакар ва маҳсулоти қаннодӣ	1,46	1,33
Гушт ва маҳсулоти гуштӣ	2,20	1,81
Шир ва маҳсулоти ширӣ	4,57	3,45
Тухм, дона	14	13
Равғанҳои растанӣ	1,55	1,55
Моҳи ва маҳсулот аз моҳӣ	0,13	0,09

* Манбаъ: Тадқиқи буҷети хоҷагии хонаводаҳо. Бехатарии озуқаворӣ, маълумоти оморӣ. Душанбе-2023

Таҳлили нархҳои истеъмолӣ дар минтақа. Дар моҳи декабри соли 2022 дар байни маҳсулоти озуқаворие мушоҳидашуда нархҳо дар гурӯҳҳои зерин ба таври назаррас афзоиш ёфтаанд: маҳсулоти гуштӣ - 1,3% (аз ҷумла гушти мурғ – 5,9%, гушти гов – 0,8% ва гушти гусфанд - 0,3%); сабзавот - 5,4% (асосан аз ҳисоби афзоиши нархи помидор - 38,0%, бодиринг - 18,5%, пиёз - 10,5% ва картошка - 6,5%); мева - 2,4% (ангур - 14,0%, нок - 12,3%, банан - 9,3% ва себ - 2,5%); шир - 5,7% ва биринҷ - 1,4% афзудааст.

Дар ҷадвали 10 давраи аз ибтидои соли 2022 бештар аз ҳама нархи сабзавот - 27,1% (пиёз - 1,8 маротиба ва сабзӣ - 38,9%); маҳсулоти нонӣ ва ғалладонагӣ - 4,7% (аз ҳисоби афзоиши нархи макарон - 10,2%, нон - 10,1%, гречка - 9,9%, биринч - 9,0% ва орди гандуми навъи 1 - 2,8%); тухм - 43,1%, шир - 20,4%, гушти мурғ - 10,3% ва шакар - 6,2% афзуд. Дар баробари ин, нархи маҳсулоти гуштӣ 0,8% (асосан аз ҳисоби коҳиш ёфтани нархи гушти гов 4,7% ва гушти гӯсфанд 1,3%); равған ва чарбуҳо - 10,6% (равғани пахта - 15,4% ва равғани офтобпараст - 12,0%); мева - 6,9% (себ - 34,8%, ангур - 5,1%); картошка - 17,9% ва карам - 17,7% коҳиш ёфтааст.

Ҷадвали 10.- Дараҷаи нархҳои миёнаи маҳсулоти озуқаворӣ алоҳида дар бахши истеъмолот ба ҳисоби миёна дар ҷумҳурӣ, *дар охири давра, сомонӣ ва дирам барои 1 кг, литр,дона*

Нишондиҳандаҳо	*2021*	*2022*				
	декабр	*январ*	*март*	*май*	*октябр*	*ноябр*	*декабр*
гушти гов	61,51	62,21	61,82	61,24	61,43	63,41	64,19
равғани маска	50,43	50,66	51,12	51,98	53,83	57,45	57,45
равғани пахта	22,01	22,39	22,46	23,54	21,02	20,39	19,93
шир	5,00	5,01	5,39	5,45	3,42	5,57	6,01
тухм (барои 10 дона)	9,98	9,57	9,53	9,74	12,08	15,19	14,93
шакар	9,51	9,66	10,53	11,34	10,66	10,27	10,23
намак	1,15	1,43	1,61	1,67	1,67	1,67	1,67
орди гандуми навъи 1 (аввал)	5,49	5,46	5,97	7,09	6,47	6,44	6,07
нон аз орди гандуми навъи 1	3,83	3,16	3,42	3,71	3,66	3,66	3,77
биринҷ	13,88	11,30	11,48	11,70	12,66	12,71	12,91
картошка	3,85	4,00	3,67	3,95	3,85	3,55	4,12
пиёз	2,46	2,52	3,36	3,35	3,87	4,06	4,50
сабзӣ	2,24	2,28	2,24	2,60	3,59	3,54	3,22
себ	6,87	7,24	7,24	8,79	6,08	6,55	6,79
арақ	20,35	22,14	22,30	22,47	22,47	22,47	22,47

***Манбаъ:** тартиб дода шудааст аз рӯйи Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе-2023. - С. 160-189; 2023. - С. 160-172, 184-189.

Даромади аҳолӣ. Дар соли 2022 даромади пулии номиналӣ миёна ба ҳар сари аҳолӣ нисбат ба соли 2021 ба андозаи 10,4% афзуда, дар як моҳ 754,99 сомониро ташкил дод ва даромади пулии воқеӣ бошад, ба андозаи 3,5% афзудааст (нигаред ба ҷадвали ҷадвали 11.).

Ҷадвали 11.-Нишондиҳандаҳои таъминот

Нишондиҳандаҳо	2021	2022
Даромади миёнаи ба ҳар нафар (сомонӣ/моҳ)	684,17	754,99
Афзоиши даромади воқеӣ (%)	124,2	103,5
Музди меҳнати миёнаи номиналӣ	1540,81	1760,29
Афзоиши музди меҳнати воқеӣ (%)	101,4	107,2
Хароҷоти миёна ба ҳар нафар (сомони/месяц)	781,80	855,63
Афзоиши хароҷоти воқеӣ (%)	113,2	102,7

Манбаъ: Тадқиқоти буҷети хоҷагии хонаводаҳо ва маълумоти омори ҷорӣ. Бехатарии озуқаворӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2023

Чун қабл манбаи нисбатан муҳимтари даромади пулии хонаводаҳо дар соли 2022 даромади меҳнатӣ (45,3%), пардохти нафақа ва кӯмакпулӣ (5,6%) ва даромад аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ (11,6%) боқӣ мемонанд.

Истеъмоли маҳсулоти озуқавор аз ҷониби аҳолӣ. Яке аз роҳҳои муайян намудани ноамнии озуқаворӣ ва хурокаи комил ин ҳисоб кардани ғизонокии (килокалория) истеъмолот барои як узви хонавода дар як рӯз мебошад.

Соли 2022 дар қиёс ба ба соли 2021 ҳиссаи хароҷоти озуқаворӣ дар минтақаҳои шаҳрӣ ба андозаи 0,7 банди фоизӣ афзуда, дар деҳот бошад 1,1 банди фоизӣ кам шудааст (нигаред ба Ҷадвали 12).

Ҷадвали 12.- Ҳиссаи хароҷоти истеъмолии хонаводаҳо барои маҳсулоти озуқаворӣ (%)

Нишондиҳандаҳо	2021	2022
Ҷумҳурӣ	**49,0**	**48,7**
аз он ҷумла:		
аҳолии шаҳрӣ	49,2	49,9
минтақаи деҳот	48,8	47,7
Минтақаҳо		
ш.Душанбе	51,0	53,6
ВМКБ	43,0	51,5
вилояти Суғд	52,8	54,8
вилояти Хатлон	53,6	57,3
НТҶ	46,9	53,7

* Тартиб дода шудааст аз рӯйи: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, АКҶТ, 2023. - С. 160-189; 2023. - С. 160-172, 184-189.

Ғайритаъминнокии озуқаворӣ – ин хоҷагии хонаводаҳое мебошад, ки беш аз нисфи даромади худро барои маҳсулоти ғизоӣ сарф мекунанд. Таъмин набудани озуқаворӣ вазъиятеро ифода мекунад, ки дар он одамон ба ғизои кофӣ, серғизо ва солими ҷавобгӯ ба ниёзҳою афзалиятҳои ғизоии пешбарандаи ҳаёти фаъол ва солим дастрасии доимии ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ надоранд.

Барои арзёбии бехатарии озуқаворнии минтақа бояд принсипҳои асосӣ тартиб дода шуда, барои онҳо номгӯи маҳсулотеро муайян кардан лозим аст, ки ин номгӯ сохтори ғизои гурӯҳҳои асосии аҳолиро боэътимодтар инъикос намояд ва бояд ба шартҳои зерин ҷавобгӯ бошад:

- барои ҳар як маҳсулоти интихобшуда маълумоти боэътимоди оморӣ оид ба истеҳсол ва истеъмоли онҳо зарур аст;

- дар номгӯи маҳсулоти хурока бояд рейтинги дорои баланд ва ҳамзамон ивазнашаванда бошад;

- миқдори маводи ғизоӣ бояд ҳадди ақал бошад, аммо зиёда аз 80%-и талабот ба ғизонокӣ ва ба маводи ғизоии заруриро таъмин кунад (ниграед ба ҷадвали 13.).

Дар асоси маълумоти болозикр хулоса баровардан мумкин аст, ки ба бозори озуқаворнии вилояти Хатлон чунин таҳдидҳо арзи вуҷуд доранд: вобастагии зиёд аз воридот; вобастагии баланд ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва фишороварӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии минтақавии худ. Дар баробари ин, агар мушкилоти вобастагии зиёд аз воридоти маводи озуқаворӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта шаванд, пас ба мушкилоти вобастагии як минтақа аз дигар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори зарурӣ дода намешавад.

Ҷадвали 13.- Дурнамои тавозунии истеҳсолот, мубодилаи дохилиминтақавии маҳсулот ва ташаккули фонди минтақавии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон дар сатҳи соли 2025 (ҳазор тонна)

Номгӯй	Гушт (вазни забҳ)	Шир	Картошка		Сабзавот	Полезӣ	Мевагиҳо	Ангур
			Ҳамагӣ	Аз ҷумла пешпаз				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Комплекси озуқавории ҷанубии Тоҷикистон дар маҷмуъ								
Истеҳсол	227	1028	318	73	775	310	920	1255
аз ҷумла барои эҳтиёҷоти озуқаворӣ	220	970	278	58	750	300	920	1255
Талабот	287	1208	278	58	620	187	345	95
Фонди минтақавии истеъмолот	220	970	178	278	620	187	345	95
Содирот	-	-	-	-	130	113	575	1160
Минтақаи Қурғонтеппа (Бохтар)								
Истеҳсол	79	528	15	15	115	180	140	240
аз ҷумла борои эҳтиёҷоти озуқаворӣ	77	500	12	12	110	175	140	240
Талабот	76	340	97	21	246	65	120	30
Мубодилаи дохи-лиминтақавӣ (+), (-)	-1	-160	+85	+9	+106	-23	-	-
Содирот	-							
Минтақаи Кулоб								
Истеҳсол	50	207	12	12	95	75	235	540
аз ҷумла борои эҳтиёҷоти озуқаворӣ	48	195	9	9	90	72	235	540
Талабот	40	175	50	10	113	34	65	20
Мубодилаи дохи-лиминтақавӣ (+), (-)	-8	-20	+41	+1	+23	-12	-	-
Содирот	-	-	-	-	-	26	170	520

* Манбаъ: Ҳисоби муаллиф

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз барои конеъ гардондани талаботи аҳолӣ бо маводи озуқаворӣ тамоми шароитҳо фароҳам оварда шудаанд. Аммо тамоюли истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳолйӣ дар як сатҳ боқӣ мемонад. Мо талабот ба махсулоти хӯрокворииро аз рӯйи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зайл пешниҳод менамоем.

Тамоюли ба амал омадаи таъмини бехатарии озуқаворӣ бо роҳи истифода аз минтақаҳои доманакӯҳ ва кӯҳӣ, ташкили навъҳои гуногуни хоҷагии қишлоқ ба иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ таъсири мусбат мерасонад. Вазъияти ҷории хоҷагии қишлоқ дар шароити рӯзафзуни рақобат дар соҳаи кишоварзӣ асосеро пешниҳод намекунад, ки ба дурнамои рушди комплекси агросаноатӣ ба таври хушбинона баҳогузорӣ карда шавад. Дар баробари ин, дар шароити гузариш аз модели аграрию индустриалӣ ба модели саноатию-индустриалии рушди минтақаҳои кишвар имкониятҳои истифодаи на танҳо водиҳо, балки минтақаҳои доманакуҳӣ ва куҳӣ низ дар ҳалли мушкилоти озуқаворӣ вуҷуд дорад (ҳангоми тағйирёбии хусусиятинокии миқёси на танҳо истеҳсоли пахта, балки дигар навъҳои

зироатҳои кишоварзӣ низ). Дар ин гуна шароит минтақаҳои доманакуҳ ва кӯҳӣ ҳамчун «омилҳои захиравӣ» метавонанд ба маркази рушди соҳибкорӣ ва тиҷорат оид ба коркард ва нигоҳдории маҳсулоти хӯроквори табдил ёбанд. Дар хусуси минтақаҳои водӣ бошад, дар шароити минтақаҳо ва муносибатҳои бозоргон тартиб додани «модели кишоварзии мутобиқшавандаи ландшафтӣ» зарур дониста мешавад.

Ҳамин тариқ, зарурати шадиди раҳоӣ аз вазъи кунунии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа ба миён омадааст. Самтҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон, ба андешаи мо, инҳо буда метавонанд: бояд барномаи маҷмӯии таъмини бехатарии озуқавории минтақа, ки имконияти пешгӯӣ ва пешгирии таҳдиду хатарҳо барои иқтисоди минтақа, баланд бардоштани суботи он, фароҳам овардани шароит барои рушди босуръати комплекси агросаноатӣ ва баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳолиро дорад, таҳия ва татбиқ карда шавад; зарурати таҳияи консепсияи давлатии нархгузории маҳсулоти озуқаворӣ вуҷуд дорад, ки татбиқи он ба таъмини афзалиятҳои муҳимтарини рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа – минбаъд баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бахшҳои иқтисоди миллӣ, рақобатпазирии маҳсулоти хӯроквории истеҳсолкунандагони ватанӣ дар бозорҳои минтақавии ҷумҳурӣ мусоидат хоҳад кард; такмили механизми кумаки суроғавӣ ба гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳолӣ. Дар ин ҷо таъмин намудани тахфифи саривақтӣ ба оилаҳои камбизоат ва нафақахӯрон нисбат ба маҳсулоти хӯроквори, баланд бардоштани сатҳи бехатарии озуқавории аҳолӣ ва беҳтар намудани сохтори ғизои ин қишрҳои аҳолӣ метавонад ҳамчун воситаи муҳим бaромад кунад; таъмин намудани миқдори зарурии заминҳои корам барои ҳар як корхонаи кишоварзии вилоят, асосан аз ҳисоби заминаҳои нави обёришаванда ва азхудкунии минтақаҳои кӯҳӣ ва доманакӯҳ, ҷуброни чарогоҳҳои зимистона, ки аз обёрӣ берун мондаанд, инчунин заминҳои корами лалмӣ бо роҳи бозпас гирифтани онҳо аз хоҷагиҳо, ки ба онҳо хислати махсусгардони ба чорводорӣ хос намебошад; гузаронидани мониторинги мунтазами сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ, ки арзёбии вазъи ҷории амалҳои марбут ба таъмини бехатарии озуқавории минтақаро дар бар мегирад ва дар ин замина гузаронидани мониторинги рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва демографии вилоят ҷиҳати идоракунии устувории низоми озуқавории минтақа.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот

1. Таҳлили ҷанбаҳои назариявии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки сатҳи мавҷудаи таъминоти озуқаворӣ ба принсипҳои рушди устувор ҷавобгӯ набуда, самаранокии фаъолияти иҷтимоию иқтисодии истеҳсолот ва сифати зиндагии ахолиро таъмин намекунад. Гузашта аз ин, дар даҳсолаҳои охир масъалаи таъмини

ҳамгироии оптималии омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди комплекси агросаноатӣ дар заминаи истифодаи оқилонаи иқтидори захираҳои табиии минтақа ва ҳифзи муҳити зист мушкилоти мушкилоти асосии минтақаи омӯхташаванда гардидааст.

2. Қисмати муҳими низоми муосири бехатарии иқтисодиро «ҷузъи озуқаворӣ» ташкил медиҳад, ки он ба сифати объекти мустақили сиёсати агроозуқаврии мақомоти идоракунии вилоят баромад мекунад. Аз ин ру, таваҷҷуҳи асосӣ бояд ба муҳайё намудани шароити иҷтимоию иқтисодӣ ҷиҳати баланд бардоштани дараҷаи таъмин аҳолӣ бо озуқаворӣ ва сифати озуқавории аҳолӣ, баланд бардоштани аҳамияти истеъмолӣ ва самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ равона карда шавад. Аз ин лиҳоз, дар баробари кам гардидани иқтидори истеҳсоли озуқавории комплекси агросаноатӣ, ба андешаи мо, маҳз ҷанбаҳои иҷтимоию демографӣ хавфи асосӣ ба таъмини бехатарии озуқаворӣ ба ҳисоб мераванд.

3. Таҳлили ҳолат ва тамоюли таъмини аҳолии вилоят ва ҷумҳурӣ дар даҳсолаҳои охир аз сатҳи пасти бехатарии озуқаворӣ гувоҳӣ медиҳад. Сабабҳои ин гуна ҳолат хеле зиёданд, вале сабабҳои асосиро ғизои нокомил ва бадшавии нишондиҳандаҳи солимии аҳолӣ, махсусан кудакон, шароити бади экологӣ ва демографӣ, вайрон гардидани равандҳои технологии истеҳсолот, суръати сусти ҷорӣ намудани технологияҳои навини прогрессивии истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо вазъиятро дар вилоят ва умуман дар ҷумҳурӣ тезу тунд мегардонанд. Вобаста ба ин, барои коркард ва амалигардонии барномаи комплексии таъмини бехатарии озуқавории кулли кишвар ва махсусан вилояти Хатлон, тавсияҳо на танҳо оид ба сиёсати озуқавории аграрӣ, балки доир ба сиёсати иҷтимоӣ ва назорати сифати озуқаворӣ заруранд.

4. Консепсияҳои рушди устувори иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон зарурати таъмини бехатарии озуқаворӣ, истеъмоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза вобаста ба вазъи демографии минтақаро дар назар доранд. Дар баробари ин, паст будани даромади воқеии сокинон ва сифати на чандон баланди маҳсулот барои аҳолии вилоят маводи озуқавориро ба андозае, ки барои таъминоти муътадили ҳаёт зарур аст, дастнорас месозад. Сарфи назар аз афзоиши ҳиссаи хароҷот ба маводи ғизоӣ дар солҳои 2018-2022 дар сохтори хароҷоти истеъмолӣ чун қабл истеъмолоти баланд ба маҳсулоти дорои карбогидратҳо рост меояд. Ин барои истифодаи интенсивии иқтидори захираҳои табиии вилоят ва таъмини сифати ғизо ва пешбурди тарзи зиндагии беҳтари мардум заминаҳо фароҳам меорад.

5. Вилояти Хатлон иқлими гарм ва хушк дорад. Шароити табиӣ-иқлимӣ, суръати баланди афзоиши аҳолии вилоят ва мувофиқан афзудани талаботи маҳсулоти озуқаворӣ, инчунин имкониятҳои ниҳоят мадуди азхудкунии заминҳои нав муносибати эхтиёткорона ва истифодаи самараноки иқтидори мавҷудаи вилоятро талаб мекунанд. Аммо дар минтақа мушкилоти озуқаворӣ сол то сол шиддат гирифта, механизми

идоракунии онҳо то ҳол аз тарафи давлат ба танзим дароварда нашудааст ва дар сатҳи зарурӣ низ татбиқ карда намешавад. Бинобар ин, мо дар диссертатсия, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии иҷтимоию иқтисодии танзими бозори минтақавии озуқаворӣ ва нигоҳ доштани афзалияти амният ва беҳгардонии вазъи зиндагии аҳолӣ, бо назардошти хусусиятҳои минтакавӣ ва равандҳои демографӣ, меъёр (критерия)-ҳои баҳодиҳии сатҳи таъминоти озуқавориро, ки тағйироти шароити табиию иқлимӣ ва шароити хоҷагидории рушди соҳаи кишоварзиро ба инобат мегиранд, пешниҳод намудем.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дастрасии физики муҳимтарин маҳсулоти озуқаворӣ ба аҳолии вилоят бояд бо назардошти нуфӯзи таъминоти меъёри аз ҷиҳати намудҳои алоҳидаи озуқа таъмин карда шавад. Иқтидори агроиқлимии вилояти Хатлон, анъана ва фарҳанги кишоварзӣ имкон медиҳад, ки эҳтиёҷоти дохилиро ба маҳсулоти ширӣ, маҳсулоти гӯштӣ, ғалладонаи ғизои чорво ва ғалладонаҳои озуқаворӣ мустақилона таъмин намояд. Аммо дар солҳои охир ба сифати омили муайянкунандаи рушди соҳаҳои истеҳсолии зикршудаи маҳаллӣ мавҷудияти сиёсати мақсадноки кишоварзӣ, механизми мавҷудаи тақсимоти даромад байни истеҳсолкунандагони ашёи хом, саноати коркард ва савдо, рейтинги сармоягузории вилоят ва ғайра баромад мекунад. Вилояти Хатлон танҳо барои маҳсулоти ширӣ истиқлолияти ғизоӣ дорад, захирахои мавҷудаи гушт танхо 42%-и эотиёҷоти дохилии истеъсолоти дохилии вилоятро таъмин карда метаво-нанд ва аз ҳама сусттарин соҳаи чорводорӣ буда, ҷамъоварии умумии ғалла – ба ҳисоби миёна 50-60 % и талаботи дохилиро таъмин карда метавонад.

2. Таҳлили системаи таъминоти иҷтимоии аҳолӣ дар вилоят ниҳоят номувофиқ будани онро ба вазифаҳои ба миён гузошташуда нишон дод. Инак, сарфи назар аз гуногунии ёрдампулии ичтимоии пардохташуда, то ба ҳол дар рафъи камбизоатӣ онҳо нақш надоран ва на бештар аз 3—5 фоизи даромади умумии пулии ахолиро ишғол мекунанд. Бахусус дар ин замина ҳуқуқи сокинони деҳот ба таври корӣ иҷро намешаванд. Афзоиши шумораи муассисаҳои иҷтимоӣ дар вилоят солҳои охир дар шароити кам шудани маблағгузории онҳо ба он оварда мерасонад, ки базаи моддии ин муассисаҳо дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дошта, маблағгузории озуқаворӣ ба талаботи муқарраршудаи ҳадди ақали сабади истеъмолӣ мувофиқат намекунад.

3. Дараҷаи ба даст омадаи истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар вилоят чунин аст, ки аз рӯйи талаботи меъёрии минималии истеъмолӣ ғизонокии номгӯи маводи ғизоии рӯзонаи 2736 ккал дар даҳсолаҳои охир танҳо соли 1998 ба амал омадааст. Нишондиҳандаи воқеӣ ба меъёр наздик шудааст. Дар давраи солҳои 2018-2022 талабот ба сафеда ҳамагӣ 73-76%, ба равғанҳо - 90%, ба карбогидратҳо – 95% таъмин гардидааст. Омилҳои асосии ба сатҳи ғизонокии номгӯи маҳсулоти ғизоии сокинони вилоят

таъсиркунандаро қобилияти харидории даромади пулӣ ва коэффисиенти тамаркузи даромад ташкил медиҳад.

4. Базаи моддию техникии корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон ҳатто такрористеҳсоли оддиро имкон намедиҳад. Минтақа дорои рейтинги миёнаи иқтидори инвеститсионалӣ мебошад - дар байни минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи сатҳи ҳадди ақали хавфи сармоягузорӣ ва мутаносибан ҳиссаи нисбатан баланди маблаггузорӣ ба фондҳои асосии комплекси агросаноатӣ дар ҳаҷми умумии маблаггузорӣ дар иқтисодиёти вилоят (беш аз 18 %) мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Вале самтҳои маблағгузорӣ, чун қоида, аз ҷиҳати саноати хурокворӣ маҳдуд гардида, маблағгузориҳои асосӣ ба соҳаи кишоварзӣ самараи ниҳоят паст доранд.

5. Дастгирии давлатии таъмини сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ, бояд ба усулҳои ба даст овардани намудҳои нави манбаъҳои хурока ва ташкилдиҳандаҳои он, арзёбии тиббию биологии сифат ва бехатарии онҳо, татбиқи васеъи барномаҳои таълимӣ оид ба ғизои солим бо ҷалби восоити ахбори омма, дастгирии қарзию молиявии истеҳсоли маҳсулоти озуқаворechoи экологӣ (субсидияҳо, қарзҳои имтиёзнок), муқаррар намудани имтиёзҳои андозӣ барои корхонаҳои кишоварзие, ки маҳсулоти озуқавории аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол мекунанд ва маблағҳои худро барои азнав муҷаҳҳазсозии техникии истеҳсолот дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, ки ба таъмини истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мусидат мекунанд, равона менамоянд;

6. Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ бояд самти муҳими баланд бардштани самаранокии истифодаи иқтидори захираҳои табиӣ- такмилӣ механизми иҷтимоӣ-иқтисодии таъмини озуқаворӣ бошад. Дар асоси ин мо дар диссертатсия маҷмуи тадбирҳоеро пешниҳод намудем, ки муҳимтарини онҳоро ташкил медиҳанд: таҳияи механизми иҷтимоию иқтисодии дастгирии давлатии бехатарии озуқавории минтақа; механизмҳои ҷалби сармоя ба баланд бардоштани самаранокии экологӣ ва иқтисодии истифодаи захираҳои заминию ва обӣ; риояи принсипҳои истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза; низоми омодасозӣ ва такмили ихтисоси кадрҳо ва ҳамчунин баҳодиҳии самаранокии иқтисодии сифати зиндагии аҳолӣ.

Дар маҷмӯъ, гузариш ба низоми рушди устувори иқтисодиёт, чи дар сатҳи вилояти Хатлон ва умуман чӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ, зарурати амалӣ намудани маҷмӯи тадбирҳои марбут ба таъмини бехатарии озуқаворӣ, такрористеҳсол ва нигоҳдории иқтидори истеҳсолию захиравӣ, ҷорӣ намудани ҳавасмандгардонии истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва рушди иқтисоди сабз дар ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва демографии вилоятро накши асосиро мебозанд.

Феҳристи интишороти муаллиф оид ба мавзуи диссертатсия

а) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:

[1-М]. Пирзода С.. Танзим давлатии бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. / Пирзода С.. // Гузоришҳои Академияи кишоварзии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. -№4. –С97-103

[2-М]. Пирзода С. Самаранок истифодабарии иқтидори табиии вилояти Хатлон омили асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ. [Матн]. / Пиризода Ҷ.С., Пирзода С. // Кишоварз. – Душанбе, 2023. - №3. –С162-165.

[3-М]. Пирзода С. Холати муосири кишоварзӣ ва хусусиятҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон. [Матн]. / Пирзода С. //Маҷаллаи "Паёми молия ва иқтисод". – Душанбе, 2023. -№4/2. -С.317-321

б) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба табъ расидаанд:

[4-М]. Пирзода С. Арзёбии сатҳи таъминоти бехатарии озуқавории вилояти Хатлон. [Матн]. / Пирзода С. // Муносбатҳои байналмиллалӣ ва амният. Маркази Таҳқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. -№4(84). –С152-162.

[5-М]. Пиров С. Т. Такмилдиҳии муносибатҳои замин- асоси инкишофи самарабахши сохибкорӣ дар деҳот. [Матн]. / Пиров С. Т. /Маводҳои семинари илмию амалии минтақавӣ «Бозоромузӣ ҳамчун омили рақобатпазирии истеҳсолоти кишоварзӣ», -Душанбе, Ирфон, 2020. -С. 38-49.

[6-М]. Пиров С.Т., Файзуллоева К.Н. Ҷанбаҳои иқтисодии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. / Пиров С.Т., Файзуллоева К.Н. / Маводҳои мизи мудаввари илмию амалӣ "Рушди устувор-асоси таъмини амнияти озуқаворӣ", Душанбе, Ирфон, 2020. -С. 48-53.

[7-М]. Пирзода С. Т. Хусусиятҳои минтақавии таъмини амнияти озуқаворӣ. [Матн]. / Пиров С. Т. /Маводҳои семинари илмию амалии минтақавӣ «Рушди инфрасохтори деҳот – омили муҳими шуғли босамар», Душанбе, Ирфон, 2023. –С.38-49.

[8-М]. Пирзода С.Т. Истифодаи самараноки обу замин – омили асосии таъмини амнияти озуқаворӣ. [Матн]. / Пиров С. Т. / Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ «Ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар самти истифодаи самараноки захираҳои замин». Душанбе, Ирфон, 2023. –С. 81-89.

[9-М]. Пирзода С. Ҷанбаҳои институтсионалии рушди иқтисодиёти рақобатӣ. [Матн]. / Пиров С. Т. /Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ "Идоракунии давлатии раванди татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои саноат дар шароити саноатикунонии босуръати иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон". – Душанбе, 20.03.2023. -С.13-16.

[10-М]. Пирзода С. Тамоюли сатҳи таъминоти амнияти озуқаворӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ "Мушкилотҳо ва дурнамои рушди иқтисодиёт ва менеҷмент дар Тоҷикистони муосир". – Душанбе, 31.10.2023. –С.252.

ИНСТИТУТА ЭКОНОМИКИ И СИСТЕМАТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА АКАДЕМИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

ТДУ: 338(575.4)
ТКБ: 65.05 (2 тоҷик)
П-49

На правах рукописи

ПИРЗОДА СИНБОД

РЕГУЛИРОВАНИЕ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

(на материалах Хатлонской области)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата
экономических наук по специальности
08.00.04.02 – Экономика агропромышленного комплекса

Душанбе – 2023

Диссертация выполнена на отделе изучение и мониторинга продовольственной безопасности Институте экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана.

Научный руководитель:	**Пиризода Джалил Сафар,** доктор экономических наук, директор Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук
Официальные оппоненты:	**Кудратов Рустам Рахматович,** доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета; **Фасехзода Ислом Саймирзо,** кандидат экономических наук, доцент, директор научно-исследовательского института государственного управления и государственной службы Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
Ведущая организация:	**Государственое образовательное учреждение Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава**

Защита диссертации состоится «30» мая 2024 года в 10.00 на заседании диссертационного Совета 6Д.КОА-016 при Таджикском аграрном университете имени Шириншо Шотемура (адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, ул. 146 E-mail: olimov-1976@mail.ru)).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться на сайте https://www.tajagroun.tj/ и в научной библиотеке Аграрного университета Таджикистана имени Шириншо Шотемура.

Автореферат разослан «_____»_____________ 2024 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета, кандидат
экономических наук, доцент: А.Х. Олимов

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. Проблема обеспечения устойчивого развития страны требует создания реальных условий для эффективного использования природно-ресурсного потенциала региона, обеспечивающих сбалансированное функционирование отраслей народного хозяйства путем формирования и развития новых форм собственности и хозяйствования, целью которой является повышения эффективности агропромышленного комплекса и повышения уровня жизни населения. Особенно в условиях глобализации экономики и роста темпа населения неоспоримым приоритетом является достижение уровня продовольственной безопасности в регионах страны. Не теряет свою значимость это проблема с принятием Национальной стратегии развития страны до 2030 года, в которой проблема продовольственной безопасности являются важным направлением развития национальной экономики. Последнее требует повышение уровня обеспечения продовольствия и качества использования природных ресурсов регионов, как полноправного сектора народного хозяйства, особенно в рамках определенных регионов.

Экономический кризис, который затянулся в Республике Таджикистан, тенденции спада производства, усиление безработицы, снижение уровня жизни повлияло на обеспечение ими продовольствия и потребительской корзине. В целом, обострение продовольственного обеспечения оказывает серьёзные барьеры в устойчивом развитии регионов республики, которое влияет на конкурентоспособность национальной экономики, уровню жизни, социальную напряженность, здоровье жителей. Недостаточная теоретико-методологическая обоснованность аграрной политики оказывают серьёзное влияние на решение этой проблемы, где игнорированы региональные традиции и местные условия организации сельхозпроизводства, которые не привязаны к природным факторам, социально экономическим и региональным особенностям.

Тенденции снижения количественного и качественного уровня потребления на практике показало, что это положение является тяжёлым последствием переходного периода. Усугубление данного явления в том, что одна треть численности населения составляют малоимущие слои (беременные женщины, пожилые люди). Отсюда происходящие в регионах страны изменение ставит задачу разработки и реализации современной продовольственной политики, с учётом новых концептуальных подходов преобразований, а аграрной сфере внедрение новых методологических подходов использования проиподно-ресурсного потенциала региона в продовольственном обеспечении населения продуктами питания.

Достижение продовольственной самообпеченности без государственной поддержки агропромышленного комплеса невозможно, так как решение проблем устойчивого развития экономики страны и уровня жизни населения зависит от продовольственнной безопасности с учётом её научного обоснования.

Для выхода регионов из зоны гуманитарной помощи, необходим учётом (природные, трудовые, земельные, водные, экологические, экономические и социальные культурные) факторов и их эффективность использование

влияющие на размещение и специализацию аграрного сектора, которые в условиях перехода к рыночным отношениям, являются стратегической задачей аграрной политики, где главной целью выступает эффективность испозования природно-ресурсного потенциала.

Степень разработанности проблемы. Проблемы продовольственной безопасности и оценка уровня обеспечения продовольственного рынка посвящены труды известных экономистов классической школы – К. Маркса, Д. Рикардо, А. Смита, Р. Коуза и др. Проблемы производства в аграрном секторе и обеспечении продовольственной безопасности рассмотрены в трудах русских учёных экономистов Ю. Крижановича, А. Воленского, М. Ломоносова, И. Посошкова, П. Кондратьева и др. Многие учёные экономисты такие как: Абалкин Л.И., Алтухов А.И., Борисенко Е.Н., А. Булатов, А. Савко, А. Шутьков, В.И. Архипов и др. исследовали вопросы развития рыночных отношений аграрной экономики, формирование агропродовольственного рынка, а также обеспечения экономической и продовольственности в переходном периоде.

В Таджикистане различные прогнозы устойчивого развития региональных особенности страны и проблемы продовольственной безопасности с точки зрения повышения эффективности (эколого-экономического, природно-ресурсного) потенциала рассмотрены в работах Асророва И.А., Гафурова Х.Г., Каюмова Н.К., Кудратова Р.Р., Пириева ДЖ.С., Самандарова И.Х., Рахматова Х.Б., Бободжонова Д.Д., Фасезода И.С. и др.

Однако в экономической теории мало исследован комплексный подход решения проблем обеспечения продовольственной безопасности с учётом темпов роста населения регионов страны и сохранение здоровья и качества продуктов в питании, а также экологических факторов, которые влияют на величину конечных результатов и эффективному функционированию региональной экономики в целом.

Эффективному использованию природно-ресурсного потенциала, анализу современных подходов оценки уровня продовольственной безопасности с учётом региональных особенностей, должно уделяться особое внимание: создание условий для устойчивого развития национальной экономики и механизмов привлечения инвестиций в повышение эффективности использования природных ресурсов и производство экологически чистой продукции. Острота, а также необходимость решения указанных проблем, определили цель настоящего диссертационного исследования, и обусловили выбор круга решаемых задач.

Связь исследования с программами или научными темами. Полученные в диссертации научные результаты во многом способствуют формированию научной и методологической основы устойчивого развития сельского хозяйства и соответствуют национальным и региональным программам социально-экономического развития регионов Таджикистана. Их можно использовать при практической реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030г. в отрасли сельского хозяйства, при разработке Министерством сельского хозяйства республики программ

социально-экономического развития Республики Таджикистан, а также отраслевых и региональных программ развития регионов страны.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ.

Цели и задачи исследования. Целью диссертационной работы, является изучение теоретико-методических аспектов устойчивого развития и разработка конкретных практических рекомендаций по обоснованию параметров оценки и уровня обеспечения населения продовольствием и улучшению продовольственной ситуации в условиях регионов страны. Для достижения поставленных целей предусмотрено решить следующие задачи:

- изучение теоретических основ исследования проблемы продовольственного обеспечения региона, дать авторское определение понятия «продовольственная безопасность», системы оценки показателей продовольственной обеспеченности в условиях регионов;
- предложить методологию оценки продовольственного обеспечения региона на основе изучения существующих подходов;
- проанализировать современное состояние продовольственного рынка и изучить зарубежный опыт регулирования продовольственного обеспечения в целях его применения в изучаемом регионе;
- предложить основные направления государственного регулирования безопасности продовольственного обеспечения в условиях региона;
- разработать эффективные механизмы регионального использования природно-ресурсного потенциала;
- разработать практические предложения по эффективности регулирования обеспечения региональной продовольственной безопасности.

Объектом исследования являются сельское хозяйства Хатлонской области, сельскохозяйственные предприятия различных форм собственности, обеспечивающие продовольственную безопасность в условиях развития новых экономических отношениях.

Предметом исследования являются социально-экономические отношений, возникающие в процессе обеспечения продовольственной безопасности населения в условиях регионов республики.

Гипотеза исследования основана на обосновании основных путей регулирования и обеспечения продовольственной безопасности изучаемого региона как важного направления развития региональной экономики, приоритетности обеспечения продовольственной безопасности, которое позволит уровень и качество жизненного уровня. Реализация разработанных в работе научных рекомендаций и предложений может найти своё практическое применение при освоении предгорных и горных зон как резервного фактора обеспечения региональной продовольственной самодостаточности, а также повышения социально-экономической устойчивости экономики региона в целом.

Теоретико-методологической основой диссертации выступают фундаментальные труды современной экономической теории, а также

устойчивого развития экономики регионов, труды таджикских и зарубежных учёных, посвященных исследованию проблем продовольственной безопасности, нормативно-методические разработки в сфере аграрной политики, отчеты и публикации обеспечения продовольствия и оптимизации эффективного использования регионального природно-ресурсного потенциала, социально-экономических республиканских и региональных программ развития, законы и нормативно-правовые акты Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли и Правительства страны по вопросам аграрной политики, сохранения достижения продовольственной безопасности условиях регионов страны.

В исследовании использованы методы монографического и комплексного анализа, научных обобщений, статистические методы анализа и синтеза, экономико-математические и др. В качестве основного метода анализа, обработки и обобщения, постановки задач при исследовании для разработки алгоритмов и их решения, использован комплексный подход.

Информационной базой исследования послужили статистические данные о развитие сельского хозяйства и обеспечения продовольствия населения регионов республики и опубликованные в сборниках Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, а также данные Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, Регионы Республики Таджикистан статистический сборник, Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии национальной Академии наук Республики Таджикистан, материалы ПРООН (Оценка Потребностей, Целей Развития Тысячелетия), годовые отчеты хозяйств и районов, эколого-справочные материалы и др.

Исследовательская база. Диссертационное исследование выполнено при Институте экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук за период 2018-2023 годы.

Научной новизной диссертации, является обоснование теоритических, методологических аспектов и практических рекомендаций по оценке уровня продовольственной безопасности Хатлонской области. Основные результаты исследования содержащие элементы научной новизны относятся:

— уточнены теоретические аспекты исследования проблемы обеспечения продовольствия и обобщенный подход к определению понятию экономической сущности «продовольственная безопасность», обеспечивающие всестороннюю продовольственную безопасность населения и региональных особенностей воспроизводства природно-ресурсного потенциала, учитывающие региональные особенности развития рынка продовольствия;

— обоснованы предложения о методологических подходах оценки регионального продовольственного обеспечения, учитывающие количественные и качественные характеристики, определяющие доступность и достаточность продовольствия на основе социально-экономических и демографических последствий, а также регионального продовольственного рынка и улучшения уровня и качества благосостояния населения;

— на базе анализа и обобщения зарубежного опыта регулирования обеспечения продовольственной безопасности, оценен уровень обеспечения

продовольствия, выявлены причины низкого уровня эффективного использования природных ресурсов, предложены методы и формы эффективности регулирования продовольственного рынка в регионах страны;

— обоснованы меры государственной поддержки продовольственного обеспечения, включающие обеспечения импортозамещения и защиту отечественных товаропроизводителей, оптимальное сочетание рыночных инструментов регулирования продовольственного регионального рынка и его государственную поддержку;

— разработан механизм эффективности потребления природных ресурсов, с целью продовольственного обеспечения населения включающие (использование потенциала земель предгорных и горных территорий, экономических рычагов стимулирования производителей сельскохозяйственных продуктов такие как: дотации, льготные кредитование и налогообложение, субсидирование процентных ставок по банковским кредитам, инвестирование предприятия производящей экологически чистой продукции и т.д.);

— разработан и предложен комплекс мероприятий по повышению эффективности обеспечения региональной продовольственной безопасности (оптимизация структуры производства, широкое использование инновационных технологий в отрасли, совершенствование лизинговых отношений и страхование сельхозпроизводителей), направленные на обеспечение продовольственной независимости, которые позволят повысить уровень качество жизни населения и устойчивого развития экономики изучаемого региона.

Основные положения, выносимые на защиту:

- обоснованы теоретические аспекты решения проблем региональной продовольственной безопасности, и понятия «Продовольственная безопасность»;
- предложено методология оценки показателей продовольственной безопасности региона;
- иучение зарубежного опыта регулирования продовольственного обеспечения на региональном уровне;
- обоснованы основные направления государственного регулирования обеспечения региональной продовольственной безопасности;
- разработаны и обоснованы практические предложения эффективного использования регионального природно-ресурсного потенциала.

Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в том, что результаты и выводы проведенного исследования могут быть использованы, как органами государственной власти, так и региональными структурами местного самоуправления, при выработке аграрной политики и стратегии решения проблемы продовольственного обеспечения с учетом продовольственной безопасности.

В работе содержатся рекомендации по улучшению процесса продовольственного обеспечения, связанные с совершенствованием механизма воспроизводства природно-ресурсного потенциала региона на примере Хатлонской области Республики Таджикистан.

Практические результаты исследования использованы в учебном процессе при чтении лекции по курсам «Региональная экономика», «Экономика сельского хозяйства» и «Устойчивое развитие АПК» в высших учебных заведениях.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Исследование соответствует паспорту специальности ВАК при Президенте Республики Таджикистан 08.00.04.02 – экономика агропромышленного комплекса п.2 внедрение и развитие рынков сельскохозяйственных ресурсов и продовольствия, методы их защиты; п.3 государственное регулирование сельского хозяйства и других сфер АПК; п.21 продовольственная безопасность страны, последствия мирового продовольственного кризиса, аграрные аспекты вступления Таджикистана во Всемирную торговую организацию (ВТО); и стратегия снижения уровня бедности в сельской местности и обеспечения продовольственной безопасности.

Личный научный вклад соискателя. Все этапы диссертационного исследования реализовывались при непосредственном участии автора, в частности, при обосновании темы, аргументации её актуальности, постановки целей и задач исследования. Также личный вклад соискателя заключается в разработке основных положений диссертационного исследования и соответствующих рекомендаций. Данные рекомендации были использованы при проведении аграрной реформы с целью обеспечения продовольственной безопасности в различных регионах страны.

Апробация результатов исследования. Основные положения и результаты исследования изложены в докладах на международных и республиканских научно-практических конференциях. Научно-практические результаты неоднократно докладывались на «круглых столах» проводимых Министерством сельского хозяйства Республики Таджикистан (2018-2023гг). Отдельные положения диссертации были использованы при разработке региональной программы развития сельского хозяйства.

Публикация результатов диссертации. Основное содержание отражено в 8 опубликованных научных работах, в том числе 4 статьях в журналах включенных в перечень ВАК при Президенте Республики Таджикистан общим объемом 5,6 п.л.

Информационной основой исследования послужили законодательные и иные нормативно-правовые акты Республики Таджикистан, информационные материалы Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, Министерства финансов Республики Таджикистан, Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан, нормативные и статистические документы Национального Банка Таджикистана, Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, годовые отчеты отдельных предприятий АПК и зарубежные источники.

Объем и структура работ. Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и заключения. Она изложена на 184страницах, включает 24 таблиц, 1 схема 3 рисунка. Список использованной литературы содержит источники 191 наименования.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

В первой главе **«Теоретические и методологические особенности обеспечения продовольственной безопасности в условиях развития новых экономических отношений»** автор в рамках исследования при изучении теоретико-методологических основ развития отношений сущности и содержания обеспечения продовольственной безопасности, и использования зарубежного опыта в стране.

Автор отмечает, что основным составляющим экономической безопасности, является обеспечение продовольственной безопасности с целью удовлетворить население в продуктах питания отечественного производства, удовлетворяющие достаточный уровень для нормальной жизнедеятельности. Проблема продовольственной безопасности особенно остро ощущается в критические периоды жизни государства. В критические периоды развития государственной безопасности, в зависимости от внутреннего отрезки конкретная структура данной проблемы меняется.

На всех этапах проблемы экономического развития не возникали сами по себе, особенно проблемы продовольственной безопасности. Согласно государственной стратегии экономической безопасности в состав важнейших задач государства входит обеспечение продовольственной безопасности, которое создаёт благоприятные условия для жизнедеятельности и развития личности.

Использование словосочетания «Продовольственная безопасность» в экономической политике Республики Таджикистан было инициировано депутатами парламента, которые отражены в законе «О продовольственной безопасности Республики Таджикистан». Важным условием функционирования государства, является физическое состояние населения. Содержание понятие продовольственная безопасность в законе определена, как состояние экономики и её АПК (резервы, мощности гарантий), которые позволяют обеспечить потребность населения в продуктах питания без учёта продовольственных резервов независящие от внутренних и внешних условий продовольственного рынка.

Ряд базовых элементов, которые входят в понятие «продовольственная безопасность», невозможно объективно рассматривать и решать данные проблемы не только на глабальные, но и на ровне конкретной страны.

В контексте представленного ниже исследования мы пытаемся разработать единую и общую концепцию продовольственной безопасности. Под продовольственной безопасностью понимается то состояние экономики, которая обеспечивает гарантированное обеспечение качественного снабжения населения продуктами питания в различных периодах государством.

Необходимо рассматривать вопрос продовольственной безопасности в экономической сфере, разделять внутриэкономические и внешнеэкономические вопросы, учитывать влияние неэкономических сфер. Следует отметить, что в основе вопроса лежит экономика, поскольку производство, распределение и

потребление товаров стоят на первом месте для каждой сферы жизни, деятельности и жизнедеятельности человека.

При описании безопасности пищевых продуктов следует различать внешние и внутренние факторы.

Специфическое содержание проблемы продовольственной безопасности в Республике Таджикистан зависит от особенностей сложившегося социально-экономической ситуации. Причиной данной ситуации зависит от сложившегося социально-экономического состояния, которые во многом зависит от проведения реформ от понимания функции государства, предполагающие совершенствование нормативно-правовой базы и совершенствования социально-экономических отношений.

Обеспечение устойчивой эффективности функционирования предприятий и организаций АПК на основе развития рынка сельскохозяйственной прордукции и сырья, нацелённое на достаточное обоснование населения продуктами питания а промышленность сырьём, является стратегической целью государственной политики в отрасли, которая обеспечит экспорт сельхозпродукции и увелечения доходности предприятий.

Гарантированное исполнение обязательств государства перед субъектами продовольственного рынка зависит от адресной поддержке государства, единства рынков АПК, производства продукции на всей территории страны, которые обеспечить равные конкурентные условия, прозрачность агропромышленной политики для всех хозяйствующих субъектов.

Мобилизация собственного производства ч учётом региональных ресурсов (природных, научно-технических, культурных и инвестиционных) научно-обоснованных форм, являются источниками продовольственной безопасности республики (таблица1.)

Таблица 1. -Факторы, влияющие на структуру продовольственной безопасности и её реализации в Хатлонской области

Производство продовольствия	**Блок обеспечивающей физическую доступность**	**Блок потребления**	**Факторы**
Система самообеспечения	Объёмы и ассортимент	потребления продовольствия	Устойчивость
Нормативная и фактическая разница	Объём запасов продуктов	Вредние элементы	цены
Производство на одного жителя	Группа населения по уровню потребления	Оптимальное соотношение элементов	Инфраструктура
Система продуктового обеспечения	Импорт, экспорт	Уровень ввоза продуктов	Условия ВТО

***Источник:** составлено автором

Исследования наглядно показываеют, что региональные факторы природно-климатические, производственные, культурнные и инвестиции с учётом их научно-обоснованного использования, могут решить проблему обеспечения жителей продуктами питания.

Продовольственное обеспечение для Республики Таджикистан в основном сводится к самообеспечению продовольствием за счёт отечественного производства.

Восстановление уровня потребления основными продуктами и энергетической ценности пищевого рациона, является первоочередной задачей формирования агропродовольственного хозяйства, которая может быть достигнута за счёт увлечения собственного объёма производства. Государственная поддержка аграрного сектора диктуется кризисным состоянием сельского хозяйства, которые является основным направлением социально-экономической политики продовольственного обеспечения.

Таким образом, мы пришли к выводу, что такой вывод можно сделать после анализа теоретической основы вопросов продовольственного обеспечения в Хатлонской области. Такое рассмотрение продовольственной безопасности на уровне региона связано с проблемой экономического пространства и иногда может способствовать его разделению на отдельные части. На основе изучения понятия продовольственной безопасности мы пришли к выводу, что с учетом региональных особенностей Хатлонской области «Продовольственная безопасность – это то положение, при котором обеспечивается гарантийное обеспечение продовольствием населения граждан реализуется в разные периоды жизни государства», можно использовать это понятие.

В условиях обусловливается и увеличивается диспропорция в развитии регионов, увеличивается разница между регионами, увеличивается разница развитых регионов от отступных следующими факторами прежде всего социально-экономическим отставанием регионов; недостаточный уровень экономического развития и региональной политики.

Анализ показал, что можно выделить две группы регионов страны:

• аграрные регионы (имеют высокую степень развития сельского хозяйства и производственной структурой);

• аграрно-промышленные зоны (промышленно-аграрное производство равное.

Анализ зарубежного опыта регулирования поставок продовольствия показал, что для обеспечения безопасности пищевых продуктов в Республике Таджикистан могут быть использованы следующие практики:принятие долгосрочных программ мелиорации сельскохозяйственных земель; развитие кооперативных отношений;улучшение ситуации с социальным страхованием;
формирование консультативных структур в сфере сельского хозяйства; улучшение финансовой помощи сельскохозяйственным предприятиям, реализация новой политики аграрных реформ с учетом обеспечения продовольственной безопасности региона.

Во второй главе **«Анализ современного состояния продоволь-ственного обеспечения в регионе»** проведен анализ современного состояния продовольственного обеспечения Хатлонской области, оценены региональные особенности продовольственной безопасности.

Проведённые исследования показывают, что Хатлонская область в территориальной структуре Республики Таджикистан считается аграрной. Территория области расположено на область расположено на территории 24,6 км^2 или составляет 17,2 процентов территории республики.

В административно-территориальное разделение входят 21 районов, четыре города, 21 посёлок городского типа и 133 сельских джамоатов. На 01.01.2021 года в неселение области составляет 3530,0 тысяч человек табл.2.

Исследования современного состояния развития области показало, что наблюдается общая тенденция стабильного социально-экономического развития (таблица 2). За 2017-2021 годы население региона увеличилось на 331 тысячу человек. За этот период городское население сократилось на 3,4%, политический вес промышленной продукции снизился на 13%. В последние годы тенденция увеличения продукции сельского хозяйства составляет 23,8%.

Таблица 2. -Краткая характеристика Хатлонской области за 2017-2021гг.

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2017 %
Территория, тыс. км^2	24,7	24,7	24,7	24,7	24,7	100,0
Население, тыс. чел.	3198,5	3274,8	3348,3	3459,7	3530,0	110,4
Городское население, %	18,1	18,0	17,9	18,3	17,5	-3,4
Сельское население, %	81,9	82,0	82,1	81,7	82,5	+100,7
Плотность населения, тыс. чел.	129,5	132,6	135,6	138,7	142,9	+110,3
Количество городов	4	4	4	4	4	100,0
Сельские районы	21	21	21	21	21	100,0
Промышленные предприятия						
Удельный вес промышленной продукции, % к итогу	29,9	30,5	31,4	29,1	26,1	-13,0
Удельный вес продукции сельского хозяйства, в % к итогу	20,3	19,8	20,9	22,7	24,1	118,7

*Источник: составлено автором регионы Республики Таджикистан //Статистический сборник. – Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан- Душанбе 2023. С-19.

Хатлонская область отличается значительным природно-ресурсным потенциалом, благоприятные природно-климатические условия, развитые отрасли экономики, особенно сельское хозяйство, которое занимает значительное место в экономике региона, которое обеспечивает население продовольствием с позиции привлечения инвестиций. Однако, в регионе имеется быстрое истощение и деградация природно-ресурсного потенциала, особенно земельно-водных ресурсов и биологического разнообразия.

Данные таблицы 3 показывают тенденции улучшения макроэкономических показателей. За этот период валовый региональный продукт увеличился в 2,2 раза, который составил 14621,7 млн. сомони таблица показывает, что наметилось тенденция истойчивого роста ВРП, которая в структуре валового внутреннего продукта увеличился от 20,5 до 26,8 процентов, а ВРП на душу населения вазрос в два раза, количество действующих предприятий составляет восемьдесять процентов. В 2021 году объём ВП сельского хозяйства составил 11728,7 миллион сомони, которые по сравнению с базисным годом в 1,4 раза больше.

Таблица 3. -Динамика основных показателей экономического развития Хатлонской области за 2017-2021гг.

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2017,% разах
ВРП, млн. сомони	12522,7	14621,7	15030,1	15320,1	16120,3	+128,7
ВРП на душу населения	4108,8	4716,7	5105,3	5800,4	6200,5	+150,9
Темп роста, %	100	114,8	124,3	141,2	150,9	x
Число действующих предприятий	12350	12346	12900	13210	13450	+108,9
Численность работающих, тыс. чел	404,6	422,3	450,6	480,4	490,1	+121,2
Среднемесячная зарплата, сомони	645,1	714,3	750,6	780,9	810,4	+125,6
ВПСХ, млн. сомони	11381,6	11728,6	12040,1	12560,1	13040,3	+114,6
Производительность труда, сомони/чел	30950,8	34624	33355,7	31892,3	32891,2	+106,3

*Источник: составлено автором регионы Республики Таджикистан //Статистический сборник. – Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан- Душанбе 2023. С- 216-217.

Увеличение населения в Хатлонской имеют отрицательные последствия, связанные с нехваткой продовольствия и осложнения демографических процессов. На современном этапе, а регионах республики недостаток продовольствия по отношения находится на уровне 22-75% продукты питания животного происхождения (мяса, молоко, айца) находится на уровне 10,0 и 32,2 и 5,8% соответственно от потребностей рынка. Большие проблемы в решении обеспечения продовольствием связаны с отсутствием соответствующих условий переработки и транспортировки сельскохозяйственной продукции (таблица4.).

Таблица 4.- Производство продукции сельского хозяйства на душу населения в Хатлонской области Республики Таджикистан, кг/чел. (2017-2021)

Виды продукции	2017г.	2021г.	2021г. к 2017г. (+, -)	Нормы питания на 1 чел.	Отклонение от норм питания в 2017г. (+, -)
Зерновые и зернобобовые	282,4	322,9	+114,3	147,7	+175,2
Картофель	50,9	66,8	+131,2	92,0	+25,4
Овощи и бахчевые	521,0	685,7	+131,6	166,1	+519,6
Плоды, ягоды и виноград	86,0	101,5	+118,0	124,1	+22,9
Мясо (в живом весе)	43,1	56,7	131,6	40,8	
Молоко	146,2	150,2	+102,7	115,3	+34,9
Яйца, тыс.шт.	235,3	307,6	+130,7	180	+127,6

*Источник: составлено автором сельское хозяйства Республики Таджикистан //Статистический сборник. – Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан- Душанбе 2023. С-15-16.

Уровень потребления пищевых продуктов на душу населения в условиях республики было разработано научно-исследовательским институтом питания унитарного государственного предприятия «Хуроквори». В работе обосновано годовая потребность в продовольствии исходя из численности наления на 01.01.2021 года (3,1 миллион человек), которая составило утвержденным нормам питания. Сопоставление с фактическим производством основных продуктов

питания за данный период и фактическое удовлетворение потребностей приведено в таблице 5.

Таблица 5. - Соотношение объема производства сельскохозяйственной продукции и общественных потребностей в Хатлонской области

Виды продукции	Объем производства в 2021г., тонн	Общественные потребности (тонн) с учетом численности населения области (3,53 млн.) человек)	Отношение потребности к современн ому производству в %, разах
Зерновые и зернобобовые	103268,0	521381,0	1,98 раза
Мясо (в уб.весе)	185768,0	144024,0	128,9%
Молоко	570019,0	407009,0	130,2%
Яйца (тыс. шт)	108575,0	635400,0	17%
Картофель	213801,0	324760,0	65,8%
Овощи и бахчевые	324722,0	586333,0	2,7 раза
Плоды, ягоды и виноград	324722,0	438073,0	74,1%

*Источник: составлено автором сельское хозяйства Республики Таджикистан //Статистический сборник. – Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан- Душанбе 2023. С-15-65.

Многие исследователи по-разному оценивают уровень обеспеченности продуктами в различных регионах, так как в настоящее время отсутствуют научно обоснованные нормы питания. Наличие спроса и предложения на продукты питания на внутренних и внешних рынках в условиях рыночной экономики, должны определять параметры производства сельскохозяйственной продукции.

В нынешних условиях развития региональных экономик республики Правительство разрабатывают меры, обеспечивающие стабильность производства в сельском хозяйстве, с целю её стабилизации. Эти решение касаются установление гарантий и льгот при производстве удобрений, ввоза топлива и техники. Оказывается, поддержка развития пленного дела, семеноводства, поставки лизинговой техники сельскохозяйственным предприятиям. Следует отметить, что в отрасли слабо внедряется достижения научно-технического прогресса.

Проведённые исследования (таблицы 5) показывают в республике наблюдается тенденция уменьшения посевных площедей, так в 2021 году по сравнению с 2017 года площади уменьшились на 50,8 тысяч га., хотя удельный их вес в площади страны составляет 50% и за последние пять лет они уменьшились на 20,7 тысяч гектаров или 7,8 процентов.

Таблица 6. - Наличие орошаемых земель по регионам Республики Таджикистан за 2017-2021

Регионы	2017		2018		2019		2020		2021		2021/ 2017гг в %
	тыс. га	%	тыс. га	%	тыс. га	%	тыс. га	%	тыс. га	%	
Всего по РТ	837157	100	826704	100	846990	100	856734	100	861692	100	102,9
Хатлонская область	413916	49,4	403353	48,7	421838	49,8	426319	49,7	430514	50,0	104,0
Согдийская область	270936	30,3	272566	33,3	274795	32,4	278640	32,5	279758	32,3	103,2
РРП	140325	16,8	138888	16,8	139791	16,5	141188	16,5	136805	15,9	-97,4
ГБАО	11927	1,4	11844	1,4	10516	1,2	10531	1,2	10675	1,2	-89,5
г. Душанбе	53	0,1	63	0,1	50	0,1	56	0,1	3940	0,1	74,3 мар

*Источник: составлено автором регионы Республики Таджикистан //Статистический сборник. – Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан-Душанбе 2023. С-132-136.

На уровень продовольственной безопасности отрицательно влияют дегазационные процессы, которые за последние годы в Хатлонской области резко усилились более 10,3 тысяч га сельскохозяйственных земель повреждены оползневыми процессами. Значительная часть поливных земель в настоящее время вышли из оборота, идёт процесс уменьшения поливных земель.

Из-за деградационных процентов мелиоративное состояние орашаемых земель и их инфраструктуры ухудшается, так в Хатлонской области из земельного обората было 2,8 тысяч га., (переувлажнение, уровень грунтовых вод и переувлвжнение), за 1993-2005 годы уменьшение гумуса в почве составило 18,4 тонна га из-за интенсивности использования площадей.

Из-за отсутсвия механизма бюджетного финансирования многие сельсохпредприятия региона испытывают недостаток финансовых средств земле-природно охранных мероприятиях. По нашим расчётам для восстановления земель их мелиоративного и агротехнического сосотояния, необходимо до 400 миллион сомони фианнсовых ресурсов при сроке окупаемости до семи лет. По офицальным данным из-за поднятия уровня грунтовых вод 2,8 тысяч гектаров были засолены.

Таким образом, гарантом продовольственной безопасности и социально-экономической стабильности регионов выступает обеспечение приоритетного развития сельского хозяйства основными среди них являются:

— На основе платёжеспособности населения и обеспечения протребности и спроса в питании, обеспечить рациональное производство;

— Ухудшение пpородно-ресурсного потенциала региона, которые обострило экологический и продовольственный кризис, усилило водные и земельные деградационные процессы, региональную экосистему, повлияло на потребительские ценности населения связанные с их высоким ростом, производство высоко доходных сельскохозяйственных культур в предгорных зонах.

— только в условиях обеспечить устойчивое развитие можно обеспечить только при условии эффективности использования природных ресурсов региональной экономики и обеспечить продовольственную безопасность. Повышение плодородия почв, оптимизация использования земельно-водных ресурсов предгорныхи горных зон в перспективе является резервным фактором использования природных ресурсов. Данное положение требует детальное изучение возможностей использования всех ресурсов регионов в качестве резервного потенциала;

— Принятие ряда госпрограмм, которые для всех уровней власти объязательные стали основной финансирования ряда приорилитетов в АПК.

— Реализация новых направлений аграрной политики позволит в ближайшие 8-10 лет стабилизировать ситуацию в системе продовольственной безопасности регионов республики, остановить спад демографических процессов, повысить уровень жизни населения. населения в регионах и превратить агропромышленный комплекс в производительную отрасль национальной экономики. Решение этой проблемы в большинстве случаев зависит от совершенствования управления природно-ресурсным потенциалом, принципов и эффективных методов государственной социальной политики в сельской местности.

В третьей главе «**Основные направления повышения эффективности обеспечения продовольственной безопасности в Хатлонской области»** В целях определения основных направлений повышения эффективности Хатлонской области рассмотрены вопросы государственного регулирования, использования природно-климатической эффективности, эффективности обеспечения продовольственной безопасности. Надо подчеркнуть, что Хатлонская область обладает достаточно развитым АПК. В советские годы область специализировалось на производстве субтропических культур тонковолокнистого хлопчатника. Основным источником увелечения валютных поступлений области и республики, в целом являются данные отрасли, которые формируют экспорт-потенциал региональной экономики. (таблица7.).

Таблица 7.- Динамика валовой продукции сельского хозяйства во всех категориях хозяйств в Хатлонской области за 2010-2018гг., тыс. тонн. (в сопоставимых ценах 2018г., млн. сомони)

Показатели		2018	2019	2020	2021	2022	2022/2018, %
ВПСХ, всего	I	15344,0	18259,8	20472,2	21126,3	22234,0	144,9
	II	8407,2	9581,9	10823,3	11192,7	11728,7	139,5
	III	54,8	52,5	52,9	53,0	52,7	-2,1п.п.
в т.ч.: -животноводства	I	4462,4	5237,9	6334,6	6790,7	7167,4	160,6
	II	2171,5	2697,2	3283,3	3607,1	3829,2	176,3
	III	48,7	51,5	51,8	53,1	53,4	+4,7п.п.
-растениеводства	I	10881,6	13021,9	14137,6	14335,6	15066,6	138,4
	II	6235,7	6884,7	7540,1	7585,6	7899,4	126,7
	III	57,3	52,9	53,3	52,9	52,4	-4,9п.п.

Составлено по: Регионы Республики Таджикистан //Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2011. - С. 160-189; 2022. - С. 160-172, 184-189.

I-ДФХ
II-Хозяйства населения
III-Сельскохозяйственные предприятия

Данные таблицы 7 о том, что основные показатели имеют положительный тренд, однако с ухудшением состояния земельных и водных ресурсов можно предположить, что данный рост не покрывает потребность растущего населения региона в продовольственных товарах. Более того, и необходимо учитывать также демографический рост населения.

С учётом малоземелья и достаточных площадей аридных зон на перспективу производство цитрусовых является перспективным у которых большой коэффицент землеотдачи и низкий коэффициент землеёмкости в трашеях -0,02 га., наземных 0,013 га, в хлопководстве он равен 0,48 га., в том числе тонковолокнистым 0,31 га., в семичковом садоводстве 0,1 га и в цитрусоводстве 0,14 га и тд.

Автор обосновывает, что невозможно оценить эффективность повышения уровня продовольственной безопасности, невозможно измерить единым показателем, так как кроме продовольственной безопасности она охватывает следующие направления (развитие сельхозпроизводства, доходы сельскохозяйственных предприятий уровень жизни сельского населения). Учёт специфических условий, климат, социально-экономическое положение, состояние сельского хозяйства и агропродовольственного рынка необходимы при определении региональной продовольственной безопасности (таблица8).

Годовая потребность в питании определяется суммированием питания, производство кормовых, наличия семян, производственные потери, экспорт продуктов и наличия их запаса, которые при определение многолетних значений возволят определить общую ситуацию, состояние ввоза и наличия продовольствия для потребления. Отсюда можно детельно определить главный индикатор среднегодовое наличие продуктов питания на одного человека, хотя данный показатель не определяет возможности производства и потребление и тд. (таблица 8).

Таблица 8. - Экспорт, импорт основных продуктов питания и их доля в общем объеме торговли за январь-декабрь 2021-2022 гг.

(тыс. тонн)

Показатели	экспорт		2022 в % к 2021	импорт		2022 в % к 2021
	2021	2022		2021	2022	
Продовольственные товары	226,4	220,4	97,3	1766,4	1775,1	100,5
из них:						
пшеница	0,7	0,3	42,9	1028,1	995,5	96,8
мука	2,6	6,2	в 2,4 р	56,7	68,0	119,9
сахар и кондитерские изделия	0,2	0,3	15,0	162,1	155,2	95,7
макароны, лапша, рожки и др.	-	0,1	-	15,2	11,2	73,7
масло растительное	-	0,02	-	92,6	76,2	82,3
молоко и молочные продукты	-	-	-	8,7	8,7	100,0
яйца, млн.шт	0,8	23,4	в 29,3 р	17,5	15,6	89,1
чай	-	0,1	-	5,6	5,7	101,8
картошка	-	-	-	18,0	3,6	20,0
овощи	98,0	76,7	78,3	30,1	18,2	60,5

Продолжение таблицы 8.

фрукты и плоды	108,8	112,0	102,9	42,9	48,6	113,3
соки фруктовые и овощные	2,1	1,5	71,4	1,9	1,9	100,0
овощи консервированные, томаты	1,9	1,0	52,6	9,4	10,4	110,6
Доля пищевых продуктов в общем объеме, %	2,5	3,1	-	21,0	20,4	-

***Источник: Составлено по:** Регионы Республики Таджикистан //Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2011. - С. 160-189; 2022. - С. 160-172, 184-189.

Анализ потребительских цен в регионе. В декабре 2022 года цены на основе продовольственные продукты значительно возросли по следующим группам: мясные продукты - на 1,3% (в том числе мясо куриное на 5,9%, говядина - на 0,8% и баранина - на 0,3%); на овощи - на 5,4% (в основном за счет производства томатов- 2,4 процентов, виноград- 14,0 процентов, груш- 12,3 процентов, бананнов 9,3 процента, яблок- 2,5 процента, молочных продуктов- 5,1 процентов, а также риса- 1,4 процента. Также наблюдаются тенденции снижения цен на муку первого сорта- 5,4 процента: хлебобулочные изделия и крупы - на 2,4% (в основном за счет роста цен на пшеничную муку первого сорта 5,4%, макароны - на 0,6% и крупу гречневую - на 0,2%); масла и жиры - на 2,6% (масло подсолнечное - на 3,7% и масло хлопковое - на 3,2%); морковь - на 10,5%, капуста - на 8,0%, яйца - на 1,6% и сахар - на 0,1% сократилось.

Таблица 9.- Потребление продуктов питания на душу населения *(на душу населения, кг в месяц)*

Показатели	2021	2022
Хлебопродукты (в пересчете на муку)	13,54	13,15
Картофель	3,43	3,38
Овощи и бахчевые	10,51	9,45
Фрукты и ягоды	3,20	3,26
Сахар и кондитерские изделия	1,46	1,33
Мясо и мясопродукты	2,20	1,81
Молоко и молочные продукты	4,57	3,45
Яйца, штук	14	13
Жиры растительные	1,55	1,55
Рыба и рыбопродукты	0,13	0,09

* Источник: Обследование бюджетов домашних хозяйств

Средние номинальные доходы населения на одного человека в 2022 году по сравнению с предидущим увеличились на 19,4 процента или 754,9 сомони в месяц, хотя реальные доходы увеличились на 3,5 процента (таблица 9).

Исследования показывают, что важным источником доходов домохозяйств в 2022 году составляют трудовые доходы – 45,3 процента, пенсии и пособия – 5,6 процента, доходы от продажи сельскохозяйственной продукции – 11,6 процента.

Таблица 10.- Уровень средних цен на отдельные продукты питания в потребительском секторе в среднем по республике *на конец периода, сомони дирам за 1 кг, литр, штуку*

Показатели	*2021*	*2022*					
	декабрь	*январь*	*март*	*май*	*октябрь*	*ноябрь*	*декабрь*
говядина	61,51	62,21	61,82	61,24	61,43	63,41	64,19
масло сливочное	50,43	50,66	51,12	51,98	53,83	57,45	57,45
масло хлопковое	22,01	22,39	22,46	23,54	21,02	20,39	19,93
молоко разливное	5,00	5,01	5,39	5,45	3,42	5,57	6,01
яйца (за 10 штук)	9,98	9,57	9,53	9,74	12,08	15,19	14,93
сахар-песок	9,51	9,66	10,53	11,34	10,66	10,27	10,23
соль	1,15	1,43	1,61	1,67	1,67	1,67	1,67
мука пшеничная 1-го сорта	5,49	5,46	5,97	7,09	6,47	6,44	6,07
хлеб из муки 1-го сорта	3,83	3,16	3,42	3,71	3,66	3,66	3,77
рис	13,88	11,30	11,48	11,70	12,66	12,71	12,91
картофель	3,85	4,00	3,67	3,95	3,85	3,55	4,12
лук репчатый	2,46	2,52	3,36	3,35	3,87	4,06	4,50
морковь	2,24	2,28	2,24	2,60	3,59	3,54	3,22
яблоки	6,87	7,24	7,24	8,79	6,08	6,55	6,79
водка	20,35	22,14	22,30	22,47	22,47	22,47	22,47

* **Источник:** Составлено по: Регионы Республики Таджикистан //Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2016. - С. 160-189; 2019. - С. 160-172, 184-189.

При определении региональной безопасности необходимо учитывать такие принципы как (структура питания отдельных групп, данные о производстве и питании, рейтинг продуктов в рационе) при соблюдении не ниже 80 процентов по основном питательным веществам (таблица 10.).

Таблица 11. -Индикаторы обеспечения

Показатели	2021	2022
Среднедушевые доходы (сомони/месяц)	684,17	754,99
Рост реальных доходов (%)	124,2	103,5
Средняя номинальная зарплата	1540,81	1760,29
Рост реальной зарплаты (%)	101,4	107,2
Среднедушевые расходы (сомони/месяц)	781,80	855,63
Рост реальных расходов (%)	113,2	102,7

***Источник:** Обследование бюджетов домашних хозяйств и данные текущей статистики.

В таблице 11 наглядно показано, что доля расходов на продовольствие в городах увеличилось на 0,7 процента, а в сельской местности уменьшилось на 1,1 процентов.

Данная ситуация ставит вопрос о необходимости решения региональной продовольственной безопасности, через разработку государственной стратегии ценообразования на прдовольствие, основной на комплексной праграмме продовольственного обеспечения с учётом угроз и рисков обеспечивающие устойчивость региональной экономики.

Повышение эффективности региональной эконоки, конкурентоспособности продовольсвенных продуктов возможно через адресную социальную поддержку бедным домохозяйствам и приоритетных социально-экономических программ (таблица 12).

Таблица 12.- Доля потребительских расходов домашних хозяйств на продукты питания (%)

Показатели	2021	2022
Республика	**49,0**	**48,7**
в том числе:		
городское население	49,2	49,9
сельская местность	48,8	47,7
Регионы		
г.Душанбе	51,0	53,6
ГБАО	43,0	51,5
Согдийская область	52,8	54,8
Хатлонская область	53,6	57,3
РРП	46,9	53,7

***Источник:** Составлено по: Регионы Республики Таджикистан //Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2016. - С. 160-189; 2019. - С. 160-172, 184-189.

Высокая зависимость от импорта и зависимость от других регионов республики (таблица 12), подавление собственных региональных производителей позволяют сделать вывод о наличии угроз продовольственному рынку Хатлонской области.

Таблица 13.- **Балансовая взаимосвязь производства, внутрирегионального продуктообмена и формирования регионального продовольственного фонда по Хатлонской области на уровне 2025г. (тыс. тонн)**

наименование	**Мясо (убойный вес)**	**Молоко**	**Картофель**		**Овощи**	**Бахчи**	**Фрукты**	**Виноград**
			Всего	**в.т.ч. ранний**				
10	11	12	13	14	15		17	18
Южно-Таджикский продовольственный комплекс в целом								
Производство	227	1028	318	73	775	310	920	1255
В т.ч. на продовольственные нужды	220	970	278	58	750	300	920	1255
Потребность	287	1208	278	58	620	187	345	95
Фонд регионального потребления	220	970	178	278	620	187	345	95
Вывоз	-	-	-	-	130	113	575	1160
Курган-Тюбинская зона								
Производство	79	528	15	15	115	180	140	240
В т.ч. на продовольственные нужды	77	500	12	12	110	175	140	240
Потребность	76	340	97	21	246	65	120	30
Внутри региональный обмен (+), (-)	-1	-160	+85	+9	+106	-23	-	-
Вывоз	-							

Продолжение таблицы 13.

Кулябская зона								
Производство	50	207	12	12	95	75	235	540
1	2	3	4	5	6	7	8	9
В т.ч. на продовольственные нужды	48	195	9	9	90	72	235	540
Потребность	40	175	50	10	113	34	65	20
Внутри региональный обмен (+), (-)	-8	-20	+41	+1	+23	-12	-	-
Вывоз	-	-	-	-	-	26	170	520

*** Источник:** Расчеты автора

Несмотря на то, что в Республике Таджикистан созданы условия обеспечивающие потребности населения продовольствием просматриваются тенденции снижения производства продукции сельского хозяйства на душу населения. Спрос на продовольственные товары по регионам Республики Таджикистан мы представляем следующим образом. Тенденция обеспечения продовольственной безопасности за счет использования предгорных и горных территорий, организации различных видов сельского хозяйства положительно влияет на экономику агропромышленного комплекса. Современное положение сельского хозяйства в условиях усиления конкуренции в сфере сельского хозяйства не дает оснований оптимистично оценивать перспективы развития АПК. В то же время в условиях перехода от аграрно-промышленной модели к индустриально-аграрной модели развития регионов страны открываются возможности использования не только долин, но и предгорных и горных территорий при решении задач. продовольственные проблемы (когда меняются характеристики масштабов производства не только технических, но и других культур. В таких условиях предгорья и горные районы как «ресурсные факторы» могут стать центром развития предпринимательства и бизнеса по переработке и хранению пищевых продуктов. Что касается долинных регионов, то считается необходимым подготовить «адаптированную модель ландшафтного земледелия» к условиям регионов и рыночным отношениям.

Сложившаяся ситуация с региональной продовольственной безопасностью требует острой необходимости выхода из данной ситуации. Разработка и реализация комплексной программы продовольственной безопасности с учётом угроз и рисков для устойчивости региональной экономики, ставит необходимость разработки и реализации государственной стратегии ценообразования обеспечения развитие АПК, данная стратегия социально-экономического развития, аозволит повысить эффективность экономики, конкурентноспособность продовольствия и доступность адресной социальной поддержки уязвимым слоям. Для своевременной доставки малоимущим семьям и пенсионерам скидки на продовольственных продуктов, повысить степень самообеспеченности населения продуктами питания и их структуры для этих слоёв населения. Для реализации данной идеи необходимо предприятиям

сельского хозяйства необходимое количество пашни за счёт новых освоенных земель, ввод в оборот богарных земель, мониторинг продовольственной безопасности, оценка существующего положения в продовольственном обеспечении региона.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основные научные результаты исследования

1. Анализ теоретических аспектов обеспечения продовольственной безопасности в условиях Хатлонской области показывает, что существующий уровня обеспечения продовольствия противоречит основным принципам устойчивого развития, не обеспечивает эффективность социально-экономической производственной деятельности и качества жизни населения. Более того, в последние десятилетие глобальные проблемы всего человечества стало обеспечение оптимальности сочетания социально-экономических факторов развития агропромышленного комплекса в контексте рационального использования природно-ресурсного потенциала изученного региона и охраны окружающей среды.

2. В качестве самостоятельного объекта продовольственной политики региональных властей выступает современная система экономической безопасности и её составляющая «продовольственная безопасность». Поэтому надо особое внимание надо уделять созданию социально-экономических условий повышения уровня обеспечения продовольствия и качества питания населения, повышению потребительской значимости и экономической эффективности производителей сельскохозяйственных продуктов. На наш взгляд, социальные и демографические аспекты являются угрозой при сокращении продовольственного потенциала АПК.

3. Анализ состояния и тенденции обеспечения населения региона и республики за последние десятилетия свидетельствует о низком уровне продовольственной безопасности. Ухудшение экологической и демографической обстановки, нарушение процессов в техналогии производства, степень основания новых техналогий в производстве, переработки, хранении перевозки сельхозпродукции приводят к неполноценному питанию и ухудшению состояния здоровья населения. Исходя из данного положения, необходимо разработка и реализация целевых программ продовольственного обеспечения Хатлонской области и республики, с учётом новой продовольственной и социальной конценции с учётом качественных характеристик продовольствия;

4. Необходимость обеспечения продовольственной безопасности, потребление экологически чистого продовольствия с учётом демографической обстановки ставит задачу разработки концепции устойчивого социально-экономического развития Хатлонской области. Это создаст предпосылки для интенсивного использования природно-ресурсного потенциала области и обеспечения качества питания и ведения лучшего образа жизни человека.

5. Хатлонская область имеет жаркий и сухой климат. Природно-климатический условий и высокие темпы увеличения населения региона и, соответственно, рост потребностей продуктов питания, крайне ограниченные возможности освоения новых земель, предполагает бережное отношение и эффективное использование имеющегося потенциала области. Однако, продовольственные проблемы в регионе год за годом обостряются, а механизмы их управления до сих пор остаются не регулируемым со стороны государства, не реализуются на должном уровне. Поэтому нами в работе предложено критерии оценки уровня обеспечения продовольствия с учётом региональных особенностей и демографических процессов, учитывающие изменения природно-климатических и хозяйственных условий развития сельского хозяйства с целью повышения социально-экономической эффективности регулирования регионального продовольственного рынка и поддержание приоритета сохранности и улучшения состояния жизни населения.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

1. Исследования показали, что в Хатлонской области потенциальные возможности позволяют обеспечить физическую доступность продовольствия для всех слоёв населения. Внутреннюю потребность в молокопродуктах, мясопродуктах и частично зерновых в Хатлонской области можно обеспечить, так как агроклиматический потенциал области, традиции и культура земледелия позволяют самообеспечить себя этими продуктами. Анализ местных факторов развития реализации аграрной политики в области, механизмы распределения доходов между производителями сырья и переработчиками, инвестиционный рейтинг области показывает, что Хатлонская область обеспечивает продовольственную независимость, только по молочной продукции она обеспечена на 42 процента, а по обеспечению зерновых 50-60 процентов от внутренней потребности.

2. Диссертационное исследование показывает, что существуют много социальных проблем в области, так социальные пособия составляют 3-5 процентов общего дохода. Доходы населения не показывают расходы домохозяйств. Увелечение числа социальных обязательств, состояние инфраструктуры социальных объектов области находящиеся на низком уровне из-за недостаточного финансирования влияют на финансирования питания.

3. За последние годы наблюдается снижение уровня колорийности продуктов питания, которые по белку составляют 73-76%, жирам- 90%, а по улеводам- 95 процентов. Исследование показало, что главной причиной такого являются покупательная способность населения.

4. Исследованием установлено, что уровень материально-технической базы Хатлонской области позволяет вести простое воспроизводство. Область имеет средний рейтинг инвестиционной привлекательности и входит в число передовых регионов по минимальному риску инвестиционных вложений в АПК (более 18%). К сожалению, инвесторы вкладывают средства только в пищевую

промышленность, так как вложения в сельское хозяйство имеют низкую эффективность.

5. По нашему мнению государственная поддержка производства качественной и безопасной продукции должна быть нацелены на вырашивание новых видов продовольствия, о оценки питательности и качества питания, для этого необходимо пропандировать в средствах массовой информации финансовую поддержку производства экологической продукции предоставленнием субсидий, льготных кредитов, налоговых льгот пропагандой здарового образа жизни через внедрение образоватьных программ.

6. В условиях рыночных отношений важным направлением повышения эффективности использования природно-ресурсного потенциала должно стать совершенствование социально-экономического механизма обеспечения продовольствия. Исходя из этого, нами в диссертации предложено комплекс мероприятий обеспечивающий оптимальное развитие социально-экономического механизмов привлечения инвестиций формирующих устойчивойсть экологические и экономические аспекты эффективности водного и землепользования, через механизмы региональной продовольственной безопасности государственной поддержки продовольственной безопасности региона; механизмы привлечения инвестиций в формировании эколого-экономического положения эффективного использования земельных и водных ресурсов; соблюдение принципов производства экологических чистых продуктов, системы подготовки и переподготовки кадров и оценки экономической эффективности качества жизни населения.

Необходимость реализации комплексных мероприятий перехода к устойчивому развитию Хатлонской области, связано с обеспечением продовольственной безопасности, воспроизводством и сохранение производственно-ресурсного потенциала, внедрение стимулирования внедрения в производство экологических продуктов и развитие зелёной экономики в решении социальных и демографических проблем региона.

Список опубликованных работ по теме диссертации

а) статьи в рецензируемых научных журналах:

[1-М]. Пирзода С.. Танзим давлатии бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. / Пирзода С.. // Гузоришҳои Академияи кишоварзии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. -№4. –С97-103

[2-М]. Пирзода С. Самаранок истифодабарии иқтидори табиии вилояти Хатлон омили асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ. [Матн]. / Пиризода Ҷ.С., Пирзода С. // Кишоварз. – Душанбе, 2023. - №3. –С162-165.

[3-М]. Пирзода С. Холати муосири кишоварзӣ ва хусусиятҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон. [Матн]. / Пирзода С. //Маҷаллаи "Паёми молия ва иқтисод". – Душанбе, 2023. -№4/2. -С.317-321

б) статьи в других научных журналах:

[4-М]. Пирзода С. Арзёбии сатҳи таъминоти бехатарии озуқавории вилояти Хатлон. [Матн]. / Пирзода С. // Муносбатҳои байналмиллалӣ ва амният. Маркази Таҳқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023. -№4(84). –С152-162.

[5-М]. Пиров С. Т. Такмилдиҳии муносибатҳои замин- асоси инкишофи самарабахши сохибкорӣ дар деҳот. [Матн]. / Пиров С. Т. /Маводҳои семинари илмию амалии минтақавӣ «Бозоромузӣ ҳамчун омили рақобатпазирии истеҳсолоти кишоварзӣ», -Душанбе, Ирфон, 2020. -С. 38-49.

[6-М]. Пиров С.Т., Файзуллоева К.Н. Ҷанбаҳои иқтисодии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. / Пиров С.Т., Файзуллоева К.Н. / Маводҳои мизи мудаввари илмию амалӣ "Рушди устувор-асоси таъмини амнияти озуқаворӣ", Душанбе, Ирфон, 2020. -С. 48-53.

[7-М]. Пирзода С. Т. Хусусиятҳои минтақавии таъмини амнияти озуқаворӣ. [Матн]. / Пиров С. Т. /Маводҳои семинари илмию амалии минтақавӣ «Рушди инфрасохтори деҳот – омили муҳими шуғли босамар», Душанбе, Ирфон, 2023. –С.38-49.

[8-М]. Пирзода С.Т. Истифодаи самараноки обу замин – омили асосии таъмини амнияти озуқаворӣ. [Матн]. / Пиров С. Т. / Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ «Ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар самти истифодаи самараноки захираҳои замин». Душанбе, Ирфон, 2023. –С. 81-89.

[9-М]. Пирзода С. Ҷанбаҳои институтсионалии рушди иқтисодиёти рақобатӣ. [Матн]. / Пиров С. Т. /Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ "Идоракунии давлатии раванди татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои саноат дар шароити саноатикунонии босуръати иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон". – Душанбе, 20.03.2023. -С.13-16.

[10-М]. Пирзода С. Тамоюли сатҳи таъминоти амнияти озуқаворӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ "Мушкилотҳо ва дурнамои рушди иқтисодиёт ва менеҷмент дар Тоҷикистони муосир". – Душанбе, 31.10.2023. –С.252.

АННОТАТСИЯ

Ба кори диссертатсионии Пирзода Синбод дар мавзӯи «Танзим ва таъмини бехатарии озуқаворӣ (дар мисоли вилояти Хатлон)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.04.02-иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ.

Калидвожаҳо: бехатарии озуқворӣ, дастгирии давлатии КАС, камзамини ва барзиёдии аҳолӣ, захираҳои табиӣ ва моддӣ, рушди устувор, бозори озуқаворӣ, кифоягии озуқаворӣ, диверсиффикатсияи соҳаи кишоварзӣ, механизми кумаки суроғавӣ, вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сиёсати озуқавории аргарӣ.

Кори диссертатсияӣ ба омӯзишӣ асосноккунии роҳҳои асосии танзим ва таъмини озуқавории минтақаи омӯхташаванда, ҳамчун самти муҳими иқтисодиёти минтақавӣ, бартарии бехатарии озуқворӣ дар баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии мардум, асоснок шудааст. Дар кор асосҳои назариявӣ ва методологии таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити муносибатҳои нави иқтисодӣ баррасӣ шудаанд.

Диққати махсус ба мафҳуми бехатарии озуқаворӣ, моҳият ва мазмуни он дода шуда, нигоҳи муаллиф муаяйн гардида, хусусиятҳои таъмини бехатарии озуқавории вилояти Хатлон баррасӣ шудаанд.

Дар асоси таҳқиқ ва таҳлили таҷрибаи хориҷии танзими бехатарии озуқаворӣ, самтҳои асосии истифодаи он дар вилояти Хатлон пешниҳод гардидаанд.

Дар асоси таҳлили ҳолати муосири таъмини озуқавории минтақаи омӯхташаванда, ҳолати муосир, қазияҳои соҳаи кишоварзӣ ва хусусиятҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ таҳлил шудаанд.

Дар кор самтҳои асосии баланд бардоштани таъминоти бехатарии озуқавории вилояти Хатлон баррасӣ шудаанд. Аз он ҷумла дар он таъсири истеъмол ба истеҳсолоти агросаноатии босамар, танзими давлатии таъмини бехатарии вилоят, таҳлил ва баррасӣ шудаанд.

Дар хулоса натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ ва пешниҳодҳо оид ба танзим ва таъмини бехатарии озуқавории вилояти Хатлон пешниҳод гардидаанд.

АННОТАЦИЯ

На диссертационную работу Пирзода Синбод на тему «Регулирование и обеспечение продовольственной безопасности (на материалах Хатлонской области) на соискание ученной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04.02- экономика агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, государственная поддержка АПК, малоземелье и трудоизбыточность, природные и материальные ресурсы, устойчивое развитие, рынок продовольствия, продовольственная самодостаточность, диверсификация сельского хозяйства, механизм адресной поддержки, социально-экономическое положение, агропродовольственная политика.

В диссертационной работе изучены и обоснованы основные пути регулирования обеспечения продовольственной безопасности, как основное направление региональной экономики, преимущество продовольственной безопасности, как основное направление уровня и качества жизни населения.

В работе рассмотрены теоретические и методологические особенности обеспечения продовольственной безопасности в условиях развития новых экономических отношений. Особое внимание уделено понятию продовольственная безопасность, сущности понятия данной проблемы, рассмотрен взгляд автора на особенности продовольственной безопасности Хатлонской области.

На основе исследования и изучения зарубежного опыта регулирования продовольственной безопасности, предложены основные направления использования данного опыта в Хатлонской области.

На основе анализа современного состояния продовольственной безопасности изучаемого региона, исследовано современное состояние и проблемы сельского хозяйства и особенности продовольственного обеспечения.

В работе рассмотрены основные направления повышения продовольственной безопасности Хатлонской области. В том, числе в работе рассмотрены вопросы влияния потребления на социально-экономическую устойчивость, формирование эффективного агропромышленного производства, государственного регулирования продовольственной безопасности области.

В заключении, предложены основные выводы диссертационного исследования, а также предложения по регулированию продовольственной безопасности Хатлонской области.

ANNOTATION

For the dissertation work of Pirzoda Sinbod on the topic “Regulation and ensuring food security (based on materials from the Khatlon region) for the academic degree of Candidate of Economic Sciences in the specialty 08.00.04.02 - economics of the agro-industrial complex.

Key words: food security, government support for the agro-industrial complex, land shortage and labor redundancy, natural and material resources, sustainable development, food market, food self-sufficiency, agricultural diversification, targeted support mechanism, socio-economic situation, agri-food policy.

The dissertation work examines and substantiates the main ways to regulate food security as the main direction of the regional economy, the advantage of food security as the main direction of the level and quality of life of the population.

The paper examines the theoretical and methodological features of ensuring food security in the context of the development of new economic relations. Particular attention is paid to the concept of food security, the essence of the concept of this problem, and the author’s view on the features of food security in the Khatlon region is considered.

Based on research and study of foreign experience in regulating food security, the main directions for using this experience in the Khatlon region are proposed.

Based on an analysis of the current state of food security in the region under study, the current state and problems of agriculture and the features of food supply were investigated

The work examines the main directions for increasing food security in the Khatlon region. The work also examines the impact of consumption on socio-economic sustainability, the formation of effective agro-industrial production, and state regulation of food security in the region.

In conclusion, the main conclusions of the dissertation research are proposed, as well as proposals for regulating food security in the Khatlon region.